

ΑΓΝΩΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΜΕΤΟΧΙ
ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΧΕΛΑΝΔΑΡΙΟΥ ΣΤΙΣ ΣΕΡΡΕΣ:
Η ΜΟΝΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΜΕΝΙΚΑΙΑΣ *

Ξεχωριστή θέση στη μοναστηριακή ιστοριογραφία της περιοχής των Σερρών, κατά την περίοδο κυρίως της σερβοκρατίας, κατέχει η μονή του Αγίου Νικολάου της Καμενίκας ή Καμενίκης¹.

Η τοπωνυμική επίκληση της μονής θυμίζει το βυζαντινό χωριό Κάμενικα της Ιερισσού², το μακεδονικό φρούριο Κάμινος³ και τα τοπωνύμια Καμινίτσα⁴, Καμενίκη⁵ επιπλέον το

* Ευχαριστίες οφείλω στον καθηγητή μου κ. Ευάγγελο Χρυσό που διάβασε το χειρόγραφο της παρούσας μελέτης, καθώς και για τις χρήσιμες υποδείξεις του.

1. Με την επωνυμία Καμενίκα μνημονεύεται η μονή δυο φορές από το 1304 μέχρι τον Ιούνιο του 1321, για να αντικατασταθεί το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους από τον πιο κοινό τύπο Καμενίκια, σύμφωνα ίσως με τις γλωσσικές φωνητικές αλλαγές της κοινής, που θέλει το άτονο ε να προφέρεται κοντά στο α ως ι. Ο νεότερος αυτός τύπος αναφέρεται σε έξι χρυσόβουλα μέχρι και το έτος 1360.

2. Βλ. L. Petit, *Actes de Chilandar*, I. *Actes grecs*, VV 17 (1911), παράρτημα I (στο εξής AChil. Gr.), 19, 41, και F. Dölgert, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565 bis 1453*, 5 Teile, München/Berlin 1924-1965 (στο εξής RKOR), 1866, 1867. Το χωριό αυτό, όπου η μονή Χελανδαρίου είχε δεκαέξι παροίκους και δυο ελεύθερες οικογένειες, ονομαζόταν και Καμενίτσα, βλ. B. Korailev, *Actes de Chilandar*, II. *Actes slaves*, VV 19 (1975), παράρτημα (στο εξής AChil. Sl.), 55, 32.

3. Προκόπιον, *Περὶ κτισμάτων*, ἔκδ. J. Haury, Leipzig 1913, IV, 4, σ. 118, 47. Ομώνυμο τοπωνύμιο μνημονεύεται και στα Αρμόλεια της Χίου, βλ. K. Αμάντον, Συμβολή εις το τοπωνυμικόν της Χίου, «Αθηνά» 27 (1915) 27.

4. Βλ. M. Vassmer, *Die Slaven in Griechenland*, Leipzig 1970, 154. Παράλληλοι εξάλλου είναι και οι τύποι Καμινίτσι στα Χάλανδρα της Χίου, βλ. K. Αμάντον, ὁ π., 27, και Καμινίσκιν, που διασώζεται σε έγγραφα του 13ου αιώνα στη μονή Βαζελώνας στον Πόντο, βλ. Φ. Κουκούλης, Αι υποκοριστικαὶ καταλήξεις -ίσκος, -ίσκιον εν τη μεσαιωνική και Νέα ελληνική, «Αθηνά» 41 (1929) 193.

5. Για το τοπωνύμιο Καμενίτζα, που διατηρείται ακόμη και σήμερα στα Βραχναίικα της Πάτρας στη θέση της αρχαίας πόλης Ωλενος, βλ. Γ. Σφραντζής, Χρονικόν, ἔκδ. J. Papadopoulos, Leipzig 1935, II, 8, 148b, 18. Ακόμη Π. Παπαγεωργίου, Αι Σέρραι και τα προάστεια, τα περί τας Σέρρας και η μονή Ιωάννου του Προδρόμου, BZ 3 (1894) 289, σημ. 1. M. Κορδώση, Η σλαβική εποίκηση στην Πελοπόννησο με βάση τα σλαβικά τοπωνύμια, «Δωδώνη» 1 (1981), πίν. 1. K. Παπαγιαννόπουλος, Σύντομη παρουσίαση μερικών μεταβυζαντινών μνημείων της Καμενίτσας Πατρών, «Αρχαιολογία» 17 (1985) 48. Στον ίδιο εξάλλου γεωγραφικό χώρο, BA από τα

υδρωνύμιο Καμενίτσα, νότια από την Πάτρα¹, το φυτωνύμιο Γκαμενίτσα με νίτσες της Ηπείρου² και τέλος τα ανθρωπωνύμια Καμενίτσα, Καμενίκα, Καμενίτσα³, Καμενίώτης⁴ ή Καμενίκα⁵. Κυρίως όμως φέρνει στο νου μας τα σημερινά Καμενίτσα, Καμενίκα Σερρών⁶.

Η αναζήτηση της ετυμολογικής ερμηνείας για όλες τις παραπάνω ονομασίες μας οδηγεί κοντά στις σλαβικές λέξεις Kamenica, Kamenic⁶ και Kamenec με τη γενικότερη σημασία του πετρώδους εδάφους⁷ ή

Λαγκάδια, ανήκει και άλλο ομώνυμο τοπωνύμιο, βλ. M. Kordos ση, δ.π., πίν. 1. Στο βορειοελλαδικό χώρο παρόμοιο τοπωνύμιο συναντούμε στην Κόνιτσα της Ηπείρου, βλ. Π. Παπαγεωργίου, δ.π., 289, σημ. 1. Π. Πουλίτσα, Επιγραφαὶ και ενθυμήσεις εκ της Βορείου Ηπείρου, ΕΕΒΣ 5 (1928) 98. Έξω από τον ελλαδικό χώρο αξιζει να ανατρέξουμε στην Πολωνία, βλ. Π. Παπαγεωργίου, δ.π., 289, σημ. 1, και F. Dornik, The Slavs in European History and Civilisation, New Brunswick/New Jersey 1962, 480. Πλατιά διαδομένο το ίδιο τοπωνύμιο συναντιέται σε ολόκληρο το βαλκανικό χώρο: στη Σερβία, βλ. M. Kiel, The Church of our Lady of Donja Kamenica (Dolna Kamenica) in Eastern Serbia. Some Remarks on the Identity of its Founder and the Origin of its Architecture, «Actes du XIVe Congrès Intern. des Études byzantines» (Bucarest, 6-12 Sept. 1971), tom. 1 (1975) 159-166. I. Mikulčić, Dve ranohrišćanske crkve kod Makedonske Kamenice, «Starinar» 27 (1976) 181-191, στην Αλβανία, βλ. A. Kecksi-E. Riza, Ndërtimet në fshatin - rrënojë të Kamenicës, «Monumentet» 7-8 (1974) 139-153, αλλά κυρίως στη μέση και άνω κοιλάδα του Στρυμόνα, βλ. Tabula Imperii Romani (Κ 34 Sofia: Naissus-Serdica-Thessalonike), Ljubljana 1976, 67.

1. Πρόκειται για το αρχαίο ποτάμι Πεῖρος ή Πίερος, βλ. M. Vassmer, δ.π., 135. Με την ίδια χρήση στη Βουλγαρία, όπου αναφέρονται από το 1378 δύο ομώνυμοι παραπόταμοι της μονής Ρίλα, βλ. J. Biljarski, Identification de certains noms de la charte de Rila d'Ivan Šišman, «Studia Balcanica» 1 (1970) 121-123, και στη Σερβία πηγή και ποτάμι, βλ. Tabula Imperii Romani (Κ 34 Sofia: Naissus-Serdica-Thessalonike), Ljubljana 1976, 67.

2. Δάσος στον Κακόλακκο, βλ. M. Vassmer, δ.π., 27.

3. Κάνουμε λόγο για τον ιερέα Ιωάννη Καμενιάτη, που ως αυτόπτης μάρτυρας έγραψε για την κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τους Αραβες το έτος 904.

4. Συναντιέται από το 14ο αιώνα, βλ. E. Tapp, Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit, Fasz. 1-7, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1976-1985 (στο εξής PLP), 10806, 10813.

5. Ο Π. Παπαγεωργίου, δ.π., 289, τα αναγράφει ως προάστια της πόλης με τις ονομασίες (η) Καμενίτσα, (η) Καμενίκια πιο κοινά και (η) Καμενίκη λόγια. Προάστιο Καμενίκια αναφέρεται και στη Λάρισα, βλ. Π. Παπαγεωργίου, δ.π., 289, σημ. 1.

6. Τοπωνύμιο Κάμενικ υπάρχει και στην Έδεσσα, βλ. M. Vassmer, δ.π., 198.

7. Με την ίδια ακριβώς σημασία απαντά και στη βουλγαρική γλώσσα. Αυτός είναι εξάλλου ο κύριος λόγος της μετονομασίας του τοπωνύμιου Κάμενικ της Σκύδρας σε Πετριά, βλ. Σ. Λιάκον, Η ιλλυρική καταγωγή των αρχαίων Μακεδόνων, Θεσσαλονίκη 1979, 2.

ακόμη πιο κοντά στην ελληνική λέξη «καμένος»¹. Η γεωμορφολογία όμως της γύρω περιοχής, από την οποία απουσιάζει εντελώς η πέτρα, δε δικαιολογεί την πρώτη ερμηνεία· η ύπαρξη αντίθετα ορυχείων αργίλου, που προϋποθέτουν και παράλληλη χρήση καμινιών για το ψήσιμο των αγγείων, μας κατευθύνει περισσότερο στην υιοθέτηση της δεύτερης ερμηνείας.

Τοπογραφικά προβλήματα και ιστορική επισκόπηση της γύρω περιοχής

Η επωνυμία της μονής και ο τοπογραφικός προσδιορισμός της από τα βυζαντινά έγγραφα «περί τάς Σέρρας» περιόρισαν την αναζήτηση της θέσης της μονής κοντά στην πόλη των Σερρών. Για το λόγο αυτό η έρευνά μας προσανατολίστηκε αποκλειστικά στις σημερινές παρακείμενες συνοικίες των Άνω και Κάτω Καμενικίων, που βρίσκονται στο δυτικό άκρο της πόλης και σε απόσταση τριών χιλιομέτρων από την παλιά πύλη του «Φόρου» (τουρκ. «Κονλούκ Καπού») του κάστρου των Σερρών.

Η λεγόμενη «βασιλική οδός»², που έβγαινε από την παραπάνω πύλη και περνούσε «πλησίον τῆς γῆς τῆς μονῆς»³, δεν μπορεί να είναι άλλη από τη σημερινή οδό Βενιζέλου, ίχνη της οποίας διατηρούνται ακόμη και σήμερα κατά μήκος της. Η οδός αυτή τέμνει τις δύο συνοικίες και συνεχίζει προς το Σιδηρόκαστρο (Δεμήρ Ισάρ), αφού πρώτα περνά από το χείμαρρο του «Τσάι» («Σαράντα αιγείρων» ή τουρκ. «Κίρκ καβάκ») (σχέδ. 1).

Τα Άνω Καμενίκια, που από το πλήθος των ξυλουργών καλούνταν στην τουρκική γλώσσα «Ντιουλγκέρ μαχαλεσί», είναι χτισμένα αμφιθεατρικά στη νότια πλευρά λόφου, ύψους 135 μέτρων. Τα Κάτω Καμενίκια, που ο αριθμός των χριστιανών κατοίκων τους θα πρέπει να ήταν αναλογικά πολύ μεγαλύτερος και που γι' αυτό ονομάζονταν «Κριστιάν»⁴, απλώνονται από τους πρόποδες του παραπάνω λόφου στον πλούσιο ανοιχτό κάμπο της πόλης.

Μαρτυρίες για αρχαιότερη κατοίκηση του χώρου δεν έχουμε στη διάθεσή μας, εκτός από τις πενιχρές ενδείξεις επιφανειακής κεραμικής

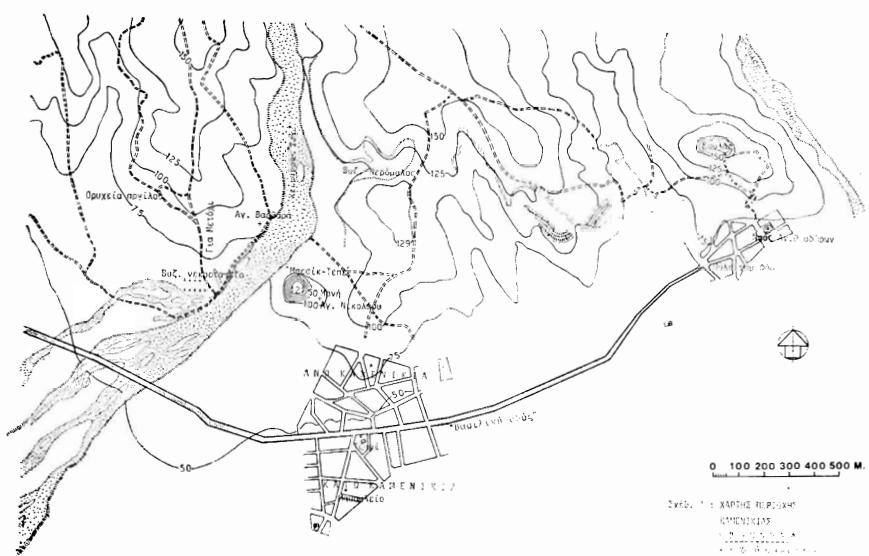
1. Προς την ετυμολόγηση αυτή κλίνει και ο D. G e o r g a k a s, Beiträge zur Deutung als slavisch erklärter Ortsnamen, BZ 41 (1941) 365.

2. O D. S a m s a r i s, Trois inscriptions inédites d'époque impériale trouvées à Serres, «Klio» 65 (1983), τευχ. 1, 151, υποστηρίζει πως ήταν παρακλάδι της ρωμαϊκής Εγνατίας οδού, που οδηγούσε στην Ηράκλεια τη Σιντική.

3. Bλ. A C h i l. G r., 89, 20. Στο ίδιο έγγραφο γίνεται λόγος ακόμη για δυο μονάπατια και για κάποια «δημόσια οδό», που δε μας δίνεται η δυνατότητα να την ταυτίσουμε με τη «βασιλική οδό».

4. Bλ. Π. Π α π α γ ε ω ρ γ i o u, ó. p., 289.

προϊστορικών και ρωμαϊκών χρόνων¹. Στη βυζαντινή οόμως εποχή ο χώρος φαίνεται ότι ήταν ακατοίκητος, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από τα αυτοκρατορικά χρυσόβουλα έγγραφα που τον αναφέρουν ως «τοποθεσία»². Φιλοξενούσε μόνο τις ολιγάριθμες ευτελείς κατοικίες των παροϊ-



Σχέδ. 1. Χάρτης της σημεονής περιοχής Καμενίκιας Σερρών.

κων της μονής, που εργάζονταν στα κτήματα της. Το βυζαντινό —και τουρκικό αργότερα— νεκροταφείο, που εντοπίσαμε με βάση την επιφανειακή εφυαλωμένη κεραμική (σχέδ. 2) στη δυτική όχθη του χειμάρρου «Τσάι» (σχέδ. 1), εξυπηρετούσε ασφαλώς τις ανάγκες μόνο των παροίκων της μονής. Στη θέση αυτή, που διατήρησε τον κοιμητηριακό της χαρακτήρα ώς τα πρόσφατα χρόνια, υψωνόταν τζαμί³.

Από την εποχή της τουρκοκρατίας πολλές είναι οι κατοικίες που διατηρούνται ακόμη και σήμερα, καθώς και ορισμένα μνημεία. Το σημαντικότερο είναι το τζαμί του «Κοτζά-Μουσταφά πασά» (1519) στα Κάτω Καμεγίκια⁴. Στην ίδια εξάλλου συνοικία το μαυσωλείο ίσως του σειρήν

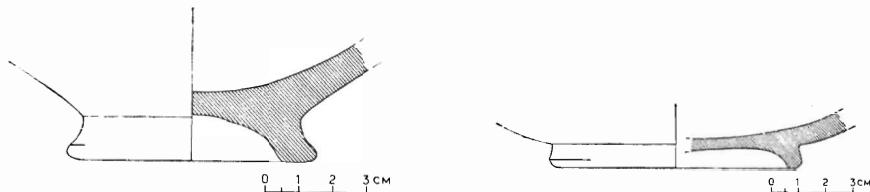
1. Ο Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ι ο υ, ὁ.π., 289, κατά την εδώ επίσκεψή του συνάντησε σε κρήνες σαρκοφάγους —ρωμαϊκών πιθανώς χρόνων— σε δεύτερη χρήση, που μεταφέρθηκαν ασφαλώς από κάποιο κοντινό νεκροταφείο της περιοχής.

2. Bk. A Chil. Gr., 74, 5: 75, 6: 89, 12: 109, 13:

3. Вѣл. П. Падауефоргію, ѿ.п., 289.

4. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Τούρκου περιηγητή Εβλιά Τσελεμπή το ιερό-

«Bedr-ed-Din» κατεδαφίστηκε πριν δέκα περίπου χρόνια¹. Λιγοστά ερείπια από κάποιο άλλο τουρκικό τέμενος ή μαυσωλείο υπάρχουν ακόμη στα Άνω Καμενίκια, πίσω από την εκκλησία του Ιωάννου Θεολόγου.



Σχέδ. 2. Τομές οστράκων από το βυζαντινό νεκροταφείο της Καμενικαίας.

Ο έντονος γεωργικός χαρακτήρας των κατοίκων ανέπτυξε, κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, το πνεύμα της συλλογικής οργάνωσής τους. Από επιγραφή της εικόνας του «Ευαγγελισμού» (1864)² στο ναό του Αγίου Γεωργίου του Κρυονερίτη πληροφορούμαστε τη σύσταση συντεχνίας (εσναφίου) γεωργών (τσιφτσήδων)³. Στα τελευταία χρόνια λειτουργούσαν παράλληλα και στις δυο συνοικίες από ένα Παρθεναγωγείο και από μια Δημοτική Σχολή⁴: το κτίριο της μιας Σχολής ανεγέρθηκε γύρω στα 1895 με δωρεά του Ανδρέα Τσούφλη⁵. Ενδιαφέρον για την ανέγερση Δημοτικής Σχολής επέδειξε και η τοπική φιλοπρόδοος αδελφότητα Καμενικίων «ό Εὐαγγελισμός», που ιδρύθηκε το 1890⁶ με σκοπό την αντιμετώπιση της

διδακτήριο και ο τεκές του «Κοτζά-Μουσταφά» κατείχαν αξιόλογη θέση στην πόλη των Σερρών, βλ. Ν. Μοσχόπου, Η Ελλάς κατά τον Εβλιά Τσελεμπή, ΕΕΒΣ 15 (1939) 164. Κοντά στο τέμενος αυτό υπήρχε τουρκικό νεκροταφείο, σύμφωνα με τη συνήθεια της εποχής, βλ. Β. Δημητρίδη, Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της τουρκοκρατίας (1430-1912), Θεσσαλονίκη 1983, 448.

1. Bl. F. Balinge, Das Grabmal des Schejchs Bedr-ed-Din zu Serres, «Islam» 17 (1928) 100.

2. Για το πλήρες κείμενο της δίστιχης αυτής επιγραφής, βλ. Γ. Λαμπάκη, Περιηγήσεις, ΔΧΑΕ 5 (1905) 71.

3. Από την τουρκική λέξη çifçi (= γεωργός).

4. Bl. Ανωμούρη, Η επαρχία των Σερρών κατά την εκκλησιαστική διαίρεσιν και την εκπαιδευτική κίνησιν, «Ημερολόγιον Ανατολής», 1886, 160, και Στ. Παπαδόπουλος, Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1970, 60.

5. Για το «Τσούφλειο κληροδότημα» που έφτανε το ποσό των 500 λιρών, βλ. Γ. Τσιάκα, Περί Σερρών, «Ημερολόγιον Ανατολής», 1883, 269, και Ελ. Αγγέλος, Η παιδεία εις τας τουρκοκρατουμένας Σέρρας, Εν Αθήναις 1935, 45, σημ. 1.

6. Για το καταστατικό του συλλόγου, βλ. Α. Αγγέλος ουλού, Φιλεκπαιδευτικοί και φιλανθρωπικοί σύλλογοι εν Μακεδονίᾳ κατά τα τελευταία έτη της τουρκο-

βουλγαρικής προπαγάνδας που είχε αρχίσει να εξαπλώνεται αρκετά¹.

Μετά τη σύντομη παρουσίαση του χώρου, που είναι στενά συνδεδεμένος με την ιστορική πορεία της μονής, θα επιχειρήσουμε πρώτα, με βάση τις λιγοστές πληροφορίες που μας παρέχουν τα σχετικά έγγραφα της μονής Χελανδαρίου, να παρακολουθήσουμε την ιστορία της² και έπειτα να προσδιορίσουμε, με βάση κυρίως την ανεύρεση βυζαντινών ερειπίων, την ακριβή της θέση.

Ο κτήτορας της μονής και το χρονολογικό πρόβλημα της ίδρυσής της

Κτήτορας της μονής, σύμφωνα με χρυσόβουλο έγγραφο της μονής Χελανδαρίου που χρονολογείται τον Ιούνιο του 1321, υπήρξε ο ιερομόναχος Θεοδόσιος Μελισσηνός³, που είχε αναλάβει τη δαπάνη για την ανέγερση της μονής του Αγίου Νικολάου «έξ οἰκείων κόπων καὶ ἀναλωμάτων»⁴. Πληροφορίες για το πρόσωπο του παραπάνω ιερομόναχου δε μας δίνει καμιά άλλη πηγή⁵. Για το γενεαλογικό δέντρο της μεγάλης αυτής οικογένειας των Μελισσηνών γίνεται λόγος στο Χρονικό του Γεωργίου Σφραντζή⁶. Ίσως η καταγωγή της ένδοξης αυτής οικογένειας θα πρέπει να αναζητηθεί στην παλιά μικρασιατική πόλη Μελιτηνή⁷, με αφετηρία αυτήν την πόλη τα μέλη της διακλαδίστηκαν σχεδόν σε ολόκληρη την Ελλάδα. Παλιότερη μνεία του ονόματος των Μελισσηνών γίνεται το 1284 στα απέναντι από τη Μελιτηνή νησιά της Σμύρνης⁸ και της Λήμνου⁹, όπου μετοίκησαν, όπως φαίνεται, αρχικά. Στην Κωνσταντινούπολη έφτασαν αργότερα, το 1300¹⁰, ενώ στην Κρήτη το 1317/18, όπου εμφανίζεται και ο παράλληλος τύπος του ονόματος των Μελισσουργών¹¹. Στη Θεσσαλία συναντούμε τους Μελισσηνούς από το 1333¹², στη Χαλκιδική

κρατίας, «Μακεδονικά» 11 (1971) 367-371.

1. Για τη δράση της Εξαρχίας στα Καμενίκια, βλ. Κ. Α. Βακαλόπουλος, Ο βόρειος ελληνισμός κατά την πρώιμη φάση του Μακεδονικού αγώνα (1878-1894), Θεσσαλονίκη 1983, 321.

2. Βλ. A Chil. Gr., 150 κ.ε.

3. Βλ. A Chil. Gr., 64, 2-3.

4. Βλ. PLP, 17815.

5. Βλ. Γ. Σφραντζή, ο.π., XXVII-XXXII.

6. Βλ. I. K. Χασιώτη, Μακάριος, Θεόδωρος και Νικηφόρος οι Μελισσηνοί (Μελισσουργοί) (16ος-17ος αι.), Θεσσαλονίκη 1966, 22.

7. Βλ. PLP, 17812, 17825.

8. Βλ. PLP, 17821, 17799, 17805.

9. Βλ. PLP, 17818, 17802, 17800, 17819, 17809, 17803.

10. Βλ. PLP, 17811, 17830, 17828, 17826, 17829, 17813.

11. Βλ. G. Ostromorský, Ιστορία του βυζαντινού κράτους, τόμ. Γ' (ελλην. μετ. Ι. Παναγόπουλου), Αθήνα 1981, 202.

πριν το 1301¹ και στην περιοχή της Θεσσαλονίκης νωρίτερα από το 1300². Στο κοντινό με την πόλη των Σερρών βυζαντινό χωριό Ραδολίβος το όνομα αυτό αναφέρεται από το 1316³, ενώ τέλος στην ίδια την πόλη μνημονεύονται κάποιοις ομώνυμοις γαιοκτήμονας πριν το 1345⁴ και ένας πρωτέκδικος το 1377⁵, που πιθανώς είναι συγγενικά πρόσωπα του κτήτορα της μονής.

Η ακριβής ημερομηνία της ίδρυσης της μονής παραμένει άγνωστη. Το έτος 1304 αποτελεί terminus ante quem, αφού είναι η πρώτη μαρτυρία για την ύπαρξή της⁶. Από το Σεπτέμβριο του 1321 την ηγουμενία της μονής ανέλαβε ο ιερομόναχος Καλλίνικος⁷ παραλαμβάνοντάς την σε άθλια οικονομική κατάσταση από τον κτήτορά της, ο οποίος, εξαιτίας ίσως της μεγάλης του ηλικίας, αδυνατούσε να ανταποκριθεί στα διοικητικά του καθήκοντα. Προβλέποντας μάλιστα το θάνατό του ζήτησε από τον Ανδρόνικο Γ' να πιστοποιηθεί η κατοχή της μονής «μετά τῶν προσόντων αὐτῇ κτημάτων καθὰ καὶ τὸ πρότερον»⁸. Αν λοιπόν ο Μελισσηνός το 1321 ήταν 80 περίπου χρονώ και είχε ιδρύσει τη μονή στη μέση περίπου ηλικία των 40 χρόνων, η αναζήτησή μας για τη χρονολογία της θεμελίωσης της μονής θα πρέπει να περιοριστεί στο τελευταίο τέταρτο του 13ου αιώνα⁹ δηλαδή στην αρχή της βασιλείας του φανατικού ορθόδοξου αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β'. Κι αυτό γιατί, όπως είναι γνωστό, η επιρροή του μοναχισμού είχε τότε τονωθεί, μετά από τη μακρόχρονη κρίση που πέρασε στην περίοδο της φραγκοκρατίας, και ήταν η περίοδος που είχε αρχίσει για τις μονές του Βυζαντίου η πνευματική τους άνθιση και η υλική ευμάρεια με την επαύξηση των γαιοκτησιών τους⁹.

Ta μετόχια της μονής του Αγίου Νικολάου

Ανάμεσα στις κτήσεις της μονής του Αγίου Νικολάου Καμενικαίας αναφέρονται πριν το 1321 και τα μετόχια του Αγίου Γεωργίου, της Ανάληψης και της Θεοτόκου Βοδίτζας¹⁰. Η θέση αυτών παραμένει άγνωστη.

1. Βλ. PLP, 17804, 17798, 17820, 17814.

2. Βλ. PLP, 17807.

3. Βλ. PLP, 17801, 17808.

4. Βλ. PLP, 17806.

5. Βλ. PLP, 17817.

6. Βλ. A Chil. Gr., 20, 2-8.

7. Βλ. A Chil. Gr., 74.

8. Βλ. A Chil. Gr., 64, 10-12.

9. Βλ. G. Ostrogorsky, ὥ.π., 175.

10. Ετυμολογικά ίσως έχει κάποια σχέση με την ελληνική λέξη «βόδιον», βλ. D. Georgakis, ὥ.π., 357, ή ακόμη με τη σλαβική λέξη voda (=νερό). Ομώνυμο κελι-

Το μοναδικό στοιχείο που έχουμε στη διάθεσή μας είναι ότι βρίσκονταν «περὶ τὸν αὐτὸν τόπον τῶν Σερρῶν»¹. Ισως το σημερινό χωριό Μετόχι, επτά χιλιόμετρα βορειοδυτικά της μονής, διατηρεί την ανάμνηση κάποιου από τα μετόχια αυτά.

Όπως φαίνεται από σχετικό έγγραφο², τα παραπάνω μετόχια θα πρέπει να ήταν αρκετά μεγάλα, αφού είχαν στην υπηρεσία τους ελεύθερους χωρικούς («προσκαθήμενους») για την καλλιέργεια των κτημάτων τους.

Η μονή κάτω από την προστασία των Παλαιολόγων

Όπως δείχνουν τα έγγραφα, οι μοναχοί της μονής αρκετές φορές κατέφυγαν στους Παλαιολόγους αυτοκράτορες για να διαφυλάξουν και να διασώσουν τους τίτλους κυριότητάς τους, μετά από κάποια κτηματική ή περιουσιακή διαφωνία. Έτσι, το πρόσταγμα του Ανδρόνικου Β' (το Σεπτέμβριο του 1304)³ πιστοποιεί την κυριότητα ορισμένων περιουσια-

δριο το 1292 συναντούμε στο «θέμα Σερρῶν» και συγκεκριμένα στο χωριό Σέμελτο (Μικρό Σούλι), κοντά στο Στρυμόνα, βλ. Μ. Γ ο ν δ α, Βυζαντιακά έγγραφα της εν Αθω ιεράς Μονῆς Βατοπεδίου, ΕΕΒΣ 4(1927) 223, που ο Θ. Π α π α ζ ώ τ ο ζ, Τα χριστιανικά μνημεία του Σέμαλτου, «Μακεδονικά» 16 (1976) 267. το ταυτίζει, με μεγάλη όμως επιφύλαξη, με το ναΐσκο του Αγίου Δημητρίου. Ομώνυμο εξάλλου τοπωνύμιο αναφέρεται και στην Ἡπειρο, βλ. PLP, 4180* ακόμη χριστιανικό χωριό Βοδότσα κοντά στη Στρωμνίτσα, βλ. Α. Α γ ε λ ó π ο ν λ ο ν, Βόρειος Μακεδονία. Ο ελληνισμός της Στρωμνίτσης, Θεσσαλονίκη 1980, 51, καθώς και μονή στην ίδια περιοχή, βλ. Tabula Imperii Romanii (K 34 Sofia: Naissus-Serdica-Thessalonike), Ljubljana 1976, 133.

1. βλ. A Chil. Gr., 64, 20.
2. βλ. A Chil. Gr., 64, 22-23.

3. Το χάρτινο χρυσόβουλο (A Chil. Gr., 20) διατηρείται σε άσχημη κατάσταση. Σχισμένο σε πολλά σημεία και κολλημένο με άλλα δυο (A Chil. Gr., 22 και 64), επειδή αναφέρονται στο ίδιο θέμα. Η χρονολογία του έτσι καλύπτεται από το πάνω τμήμα του δεύτερου και διακρίνεται η κορυφή μερικών μόνο γραμμάτων. Για το λόγο αυτό ο D ö l - g e r (RKOR, 2420) ασχολείται διεξοδικά με τη χρονολογία της έκδοσής του. Δέχεται ως πιθανή την ημερομηνία (Σεπτέμβριο 1304) που προτείνει ο Petit (A Chil. Gr., 20), αλλά καταλήγει στο 1319, παίρνοντας ως terminus την επίσκεψη του Μιχαήλ Θ' (1318/19) στη Θεσσαλονίκη, όπου υποθέτει πως πρέπει να του υποβλήθηκε το έγγραφο για επικύρωση. Το ίδιο όμως πρόσταγμα, με ασήμαντες μικροδιαφορές στο κείμενό του που δε δικαιολογούν κάποια προσπάθεια πλαστογράφησης, αφού οι αλλαγές αυτές δεν έχουν κάποιο πρακτικό χαρακτήρα που να αφορά επέκταση προνομίων ή διεύρυνση της παραχωρούμενης έκτασης της μονής, και με καθαρή χρονολογία (1304) βρισκόταν στο ιδιωτικό αρχείο του Σερραίου Δημοσθένη Μέλφου. Δημοσιεύτηκε από τον Πάνο Πιερρο. Μονή εις συνοικίαν Καμενίκης, «Σερραϊκὸν Ημερολόγιον», 1939, 64, και το παραθέτουμε στη συνέχεια αυτούσιο, γιατί επιλύει τη χρονολογική αμφισβήτηση: «Ἐπει οι Μοναχοί τῆς κατὰ τὰς Σέρρας διακειμένης Σεβασμίας Μονῆς, τῆς εἰς δνομα Τιμωμένης τοῦ Ἅγιου Ἱεράρχου καὶ Θαυματουργοῦ Νικολάου καὶ ἐπικεκλημένης τῆς Καμενίκας, ἀνέφερον τῇ Βασιλείᾳ μου, ὡς προκύπτει τῷ κατ' αὐτοὺς τοιαύτῃ

κών στοιχείων της μονής. Μερικά χρόνια αργότερα¹ οι μοναχοί απευθύνονται στον αυτοκράτορα Μιχαήλ Θ' για επικύρωση όλων των έγγειων ιδιοκτησιών που είχαν επικυρωθεί με το προηγούμενο πρόσταγμα του πατέρα του. Για το σκοπό αυτό μάλιστα του παρουσίασαν και παλιότερο απογραφικό σιγίλιο του Ιωάννη Πανάρετου², που είχε ολοκληρώσει την «ἀπογραφικὴν ἀποκατάστασιν περὶ τὸν τόπον»³. Ένα χρόνο μετά το θάνατο του Μιχαήλ Θ' ο κτήτορας της μονής αποτείνεται στο νέο συντοκράτορα Ανδρόνικο Γ'⁴, παρουσιάζοντάς του μάλιστα και τα προη-

Σεβασμία Μονή, χωράφια τινὰ καὶ ἀμπέλια ἐξ ἀγορασίας καὶ ἀπὸ προσενέξεως περιελθόντα αὐτῇ, ὡσαύτως ἔφθασαν καὶ ἀνήγειραν οἱ τοιοῦτοι μοναχοὶ καὶ ὑδρωμύλωτας τέσσαρας ἐντὸς τοῦ συνόρου καὶ τῶν δικαίων κατ' αὐτοὺς τοιαύτης Σεβασμίας Μονῆς, κατάπτωχοὶ τινὲς προκαθήμενοι καὶ οὗτοι ἐντὸς τοῦ εἰρημένου συνόρου καὶ τῶν δικαίων τῆς τοιαύτης Σεβασμίας Μονῆς, ἔνοι δὲτες καὶ τῷ Δημοσίῳ ἀνεπίγνωστοι, καὶ μὴ ἐν τοῖς πρακτικοῖς κατεγγραμμένοι, ἐδεήθησαν δὲ τῆς Βασιλείας μου οἱ εὑρισκόμενοι Μοναχοὶ νὰ τύχωσι προτάγματος αὐτῆς ἐπὶ τοῖς τοιούτοις δικαίοις αὐτῶν καὶ κατέχωσι ταῦτα εἰς τὸ ἐξῆς ἀνενοχλήτως καὶ ἀδιασείστως, ὡς κατείχον ταῦτα καὶ πρότερον, τῆς δεήσεως αὐτῶν ἐπακούσασα ἡ Βασιλεία μου, τὸ παρόν ἐπιχορηγεῖ αὐτοῖς Πρόσταγμα, δι' οὐ καὶ διορίζεται κατέχεσθαι εἰς τὸ ἐξῆς παρὰ τοῦ μέρους τῆς εἰρημένης Σεβασμίας Μονῆς τὰ διαληφθέντα χωράφια καὶ τὰ ἀμπέλια, ἵτι δὲ καὶ τοὺς ὑδρωμύλωτας μετὰ τῶν δηλωθέντων προσκαθήμενών ἀνενοχλήτως καὶ ἀδιαλείπτως καὶ καθὼς τὰ προσόντα αὐτοῖς χάριν τούτων διαλαμβάνουσιν ἔγγραφα δικαιώματα καὶ μὴ ενρίσκειν ἐπὶ τῇ κατοχῇ καὶ νομῇ αὐτῶν, μὴ τε παρὰ τῶν γειτόνων των, τῇ τοιαύτῃ Μονῇ, μήτε παρ' ἔτερον τινὸς τῶν ἀπόντων κατὰ δυναστείαν τινὰ ἢ ἀδικίαν καὶ δι' ἐνόχλησιν ἐμφανιζομένου τοῦ παρόντος Προστάγματος τῆς Βασιλείας μου, τοῦ καὶ γεγονότος τοῦ ἐπιχορηγηθέντος τοῖς διαληφθεῖσι Μοναχοῖς, εἰς τὴν περὶ τούτου ἀνενοχλησίαν τε καὶ ἀσφάλειαν.

Ἐν ἔτει 1304 μηνὶ Σεπτεμβρίῳ
ΙΝΔΙΚΤΙΩΝΟΣ (γ)».

1. Η χρονολόγηση (1304), που δέχεται ο Petit (A Chil. Gr., 22) είναι πολύ πρώιμη, γιατί ο ορισμός αυτός αναφέρεται στο προηγούμενο πρόσταγμα του Ανδρόνικου Β', που χρονολογείται, όπως δεχτήκαιε παραπάνω, το Σεπτέμβριο του 1304. Επομένως, η χρονολόγησή του θα πρέπει να αναζητηθεί μετά το 1304 ώς τον Οκτώβριο του 1320, έτος θανάτου του Μιχαήλ Β', την οποία δέχεται δ D 1g e g (RKOR 2642). Είναι αδόντως να χρονολογηθεί νωρίτερα από το έτος 1312, γιατί τότε ανατέθηκε στον Ιωάννη Πανάρετο η σύνταξη απογραφικού καταλόγου των θεμάτων «Βολεροῦ καὶ Μοσυνοπόλεως Σερρῶν καὶ Στρυμόνος», που αφορούσε κτήματα της μονής Βατοπεδίου, βλ. RKOR, 2335, και Θ. Παπαζώτου, Σημειώσεις στο «Βολερόν» του Στ. Κυριακίδη. Μερικά νέα στοιχεία, «Θρακικὴ Επετηρίδα» 2 (1981) 240.

2. Για τον εταιρειάρχη Ιωάννη Πανάρετο γίνεται λόγος το Μάρτιο του 1313 σε χρυσόβουλο σιγίλιο, με το οποίο ο Ανδρόνικος Β' χορηγεῖ σε αυτόν, μετά από αίτησή του, ως «οἰκονομία» το χωριό Κάτω Ούσκα (ισως το σημερινό χωριό Δαφνούδι), βλ. A. Guillou, Les archives de Saint-Jean-Prodrome sur le mont Ménécée, Paris 1955, 6.

3. βλ. A Chil. Gr. 22, 6-7.

4. Το πρόσταγμα αυτό σωστά χρονολογείται μετά το 1320, αφού κάνει λόγο για

γούμενα ἑγγραφα του παππού και του πατέρα του, για τη διατήρηση των κυριαρχικών δικαιωμάτων του πάνω στη μονή, αφού, δύος φαίνεται, δεν προστατευόταν από το κτητορικό δίκαιο (την «ἔφορεία»)¹.

Ο Σέρβος ιερομόναχος Καλλίνικος και η ανασύσταση της μονής

Από τις εμφύλιες συγκρούσεις των δυο Παλαιολόγων, που έτρεφαν από την αρχή ελπίδες για σερβική υποστήριξη, επωφελήθηκε ο Σέρβος ιερομόναχος Καλλίνικος². Λίγο πριν από την έναρξη του πολέμου τους (1320/21) διαπραγματεύτηκε για χάρη του Ανδρόνικου Γ' μια μυστική συμφωνία³ με τον ηγεμόνα της Σερβίας Στέφανο Ουρούλιο Milutin εναντίον του παππού του⁴. Στην αποστολή αυτή έπαιξε διπλό ρόλο· συνεργάστηκε κρυφά ταυτόχρονα και με τον Ανδρόνικο Β', δύος δείχνουν τα κολα-

τον αποθανόντα πατέρα του, βλ. A C h i l. G r., 64, και RKOR, 2656.

1. Βλ. K. V. Ch v o s t o v a, Vzaimootnošenija Chilandarskogo monastyrjai nekotorych ergo metochov u XIV v., VV 18 (1961) 52.

2. Για την προσωπικότητα του Καλλίνικου, που αναφέρεται συχνά στα ελληνικά έγγραφα της μονής Χελανδαρίου, βλ. E. V. M u r a l t, Essai de chronographie byzantine, 10^ο-1453, Petersbourg 1871, 525, ap. 8, 10. V. M o š i n - M. A. P u r k o v i c, Hilandarski iguman i srednjegva veka, Skoplje 1940, 41 κ.ε. V. M o š i n - A. S o v r e, Dodatki i grškim listinam Hilandarja (Supplementa ad acta graeca Chilandarii), Ljubljana 1948, 87. F. D ö l g e r, Aus den Schatzkammern des heiligen Berges, München 1948, 139-140. V. M o š i n, Hilandarac Kalinik, srpski diplomat u XIV veka, «Istorisko-Pravni Zbornik» 1 (Sarajevo 1949) 117-132. H. G. B e c k, Theodoros Metochites. Die Krise des byzantinischen Weltbildes im 14 Jh., München 1952, 14. U. V. B o s c h, Kaiser Andronikos III Palaiologos, Amsterdam 1965, 16, 87-89.

3. Επίσημα είχε αποσταλεί για να διαπραγματευτεί την επιστροφή στη Σερβία των δυο χιλιάδων Κουμανών, που ο κράλης είχε δανείσει στον αυτοκράτορα για την αντιμετώπιση του περσικού κινδύνου που είχε εμφανιστεί στη Θράκη, βλ. L. M a n g o m a t i s, La fondation de l'empire Serbe le kralj Milutin, Θεσσαλονίκη 1978, 75. Οι μοναχοί εξάλλου της μονής Χελανδαρίου χρησιμοποιήθηκαν ως πρεσβευτές των Σέρβων ηγεμόνων στην Κωνσταντινούπολη και παλιότερα (1313/14). Τους προσφερόταν έτσι η ευχέρεια να ρυθμίζουν άμεσα και τις υποθέσεις της μονής τους, πετυχαίνοντας εύκολα παραχωρήσεις από τους βυζαντινούς αυτοκράτορες. Για τη διαμονή τους μάλιστα στην πρωτεύουσα ο Ανδρόνικος Β' διέθεσε το 1321 στον ηγούμενο της μονής τρία κελιά από τον ξενώνα που είχε ανεγείρει στην Κωνσταντινούπολη ο κράλης Milutin, βλ. A C h i l. G r., 58, 46-58.

4. Βλ. I w á n n o v K a n t a k o u z ē n o v, Iστοριών βιβλίον IV, έκδ. L. Schopeni, Bonn 1828-1832, I, 7: «ὁ πρεσβευτὴς δὲ μοναχὸς ἦν Καλλίνικος κεκλημένος, τὸ γένος μὲν καὶ αὐτὸς Τριβαλός, εδὲ εἰδὼς καιροὺς καὶ πράγμασι πολιτικοῖς χρῆσθαι δι’ ἐμπειρίαν. διὸ δὴ τὴν μεταξὺ των βασιλέων ἀναφυομένην στάσιν μὴ ἀγνοήσας, καὶ συνιδὼν, ὃς ἡ τοιαύτη διχοστασία καιρὸν διπάσχῃ τῷ Ιδίῳ δεσπότῃ παρὰ βασιλέως δινήδικητο περὶ τὴν στρατιὰν δίκας λαβεῖν, ἐβούλετο κρύφᾳ τῷ νέῳ βασιλεῖ συντυχεῖν». Ακόμη RKOR, 2652.

κευτικά λόγια του τελευταίου προς τον Καλλίνικο: «ἐπεὶ δὲ τιμιώτατος ἵερομόναχος κύρῳ Καλλίνικος εὑρίσκεται ἄνθρωπος καλὸς καὶ τρέφων καθαρωτάτην εὔνοιαν εἰς τὴν βασιλείαν μου καὶ ἐπιμελούμενος εἰς τὰς δουλείας αὐτῆς,...»¹. Έτσι, με τις μηχανορραφίες και τους διπλωματικούς του ελιγμούς ο πανούργος Σέρβος μοναχός κατάφερε να αποκτήσει την εύνοια και των δυο αυτοκρατόρων.

Το Σεπτέμβριο του 1321, μετά από αίτησή του, του χορηγήθηκε από τον Ανδρόνικο Β'² για την παροχή των προσφερόμενων υπηρεσιών του προς το κράτος το «μονύδριο» του Αγίου Νικολάου³ για να «ἐπιμεληθῇ καὶ συστήσῃ καὶ βελτιώσῃ αὐτὸν καὶ ἔχῃ ὡς ἴδιον αὐτοῦ παρ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ζωὴν, μετὰ δὲ τὴν ἀποβίωσιν αὐτοῦ, κατέχηται παρὰ τοῦ μέρους τοῦ μοναστηρίου εἰς δὲ μέλλει διακρίναι καὶ παραπέμψαι αὐτό, ...»⁴ μαζί με όλες τις κτήσεις του. Ταυτόχρονα τον ίδιο μήνα πετυχαίνει τη συγκατάθεση του εγγονού⁵ για μεταβίβαση του μονυδρίου στη σερβική μονή Χελανδαρίου⁶ του Αγίου Όρους, στην οποία χρημάτισε μοναχός κατά τα

1. Βλ. A Chil. Gr., 74, 1-4.

2. Αργότερα πέτυχε και ἄλλες δωρεές. Το 1323 του παραχωρήθηκε η μονή του Γεωργίου Κανίτη στη Θεσσαλονίκη (A Chil. Gr., 90) και κτήματα κοντά στην Κωνσταντινούπολη από το χωριό Μαμιτζάνα (A Chil. Gr., 92).

3. Η συνίθεια της δωρεάς κάποιας μονής («χαριστικής») από τον αυτοκράτορα σε κληρικό ή λαϊκό («χαριστικάριο») για σύσταση, βελτίωση ή συντήρηση, που έχει την αρχή της πολύ παλιά (από τους χρόνους των Μακεδόνων), είναι πολύ διαδομένη κατά τους ύστερους βυζαντινούς χρόνους, βλ. I. Μοντζόρη, Χαριστικά και ελεύθερα μοναστήρια, Αθήναι 1964, 10-11.

4. Βλ. A Chil. Gr., 74, 6-9. Για τη δωρεά «ἔφερε φόρο ζωῆς», βλ. H. A h r w e i l e r, Charisticariat et autres formes d'attribution de fondation pieuses aux Xe-XIe siècles, «Zbornik Radova Byzant. Instit.» 10 (1967) 64.

5. Βλ. A Chil. Gr., 75, και RKOR, 2665. Επιπλέον K. V. Ch v o s t o v a, θ. π., 52, και M. Ž i v o j i n o v i c, Hieromonah Mateja i Hilanderski metoh u Lušku, «Hilandarski Zbornik» 5 (1983) 51, σημ. 2.

6. Η μονή αυτή, που βρισκόταν σε ερειπιώδη κατάσταση, ανοικοδομήθηκε από το Μέγα Ζουπάνο της Σερβίας. Από τα έγγραφα της μονής, που προσφέρουν πολύτιμες λεπτομέρειες για την ανίδρυσή της, πληροφορούμαστε πως το 1198 οι ηγούμενοι των μονών της μοναστικής πολιτείας του Αθώ παρακάλεσαν τον αυτοκράτορα Αλέξιο Γ' Άγγελο να εκδώσει πρόσταγμα, επιτρέποντας στο συμπέθερό του Στέφανο Νεμάνια και το γιο του Σάββα να επανοικοδομήσουν τη μονή με προσωπικά τους έξοδα, βλ. A Chil. Gr., 3. Ο Αλέξιος Γ' δέχτηκε την παράκληση και τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου παραχώρησε επίσημα τη μονή στους Σέρβους, κάνοντάς την μάλιστα αυτόνομη από τον Πρώτο του Αγίου Όρους, βλ. A Chil. Gr., 4. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με την ιστορία της μονής, βλ. E. Σταθόπουλος, Η εν Αγίω Όρει Σερβική Ιερά Μονή του Χελανδαρίου, «Εκκλησία» 10 (1932) 205 κ.ε., και T. Τενεκέτζη, Ιστορία της ιεράς μονής Χιλανταρίου, Θεσσαλονίκη 1965. Για την ετυμολογία του ονόματός της διατυπώθηκαν δύο απόψεις. Η πρώτη υποστηρίζει πως η ονομασία

έτη 1321-1324¹.

Από το χαρακτηρισμό της μονής του Αγίου Νικολάου ως «μονυδρίου» και από το γεγονός πως δόθηκε στον Καλλίνικο για ανασύσταση και βελτίωση συμπεραίνουμε πως βρισκόταν στα πρόθυρα της διάλυσης και του οικονομικού της μαρασμού, εξαιτίας της κακής ίσως διαχείρισής της.

Η ακτινοβολία της προσωπικότητας του Καλλίνικου βρήκε απήχηση και στους κατοίκους της περιοχής των Σερρών. Το Σεπτέμβριο του 1322 ο σεβαστός² Αθανάσιος, προκαθήμενος³, η γυναίκα του Θεοδώρα και ο γιος τους Νικήτας Μονομάχος αναγνωρίζουν τον Καλλίνικο πνευματικό τους πατέρα και αποδεικνύοντας έμπρακτα την απεριόριστη εμπιστοσύνη τους υπογράφουν παρουσία του σακελάριου της μητρόπολης των Σερρών και του γραμματέα Νικόλαου Πετρίτζη δωρεά δυο κληρονομικών αγροκτημάτων στην περιοχή της Καμενικείας με το δικαίωμα «ἀφιερεῖσθαι ἐν τῇ σεβασμίᾳ μονῇ ἡ ἔνθα βιόλει, ...»⁴.

Ο Καλλίνικος πλουτίζει ταυτόχρονα τις ιδιοκτησίες της μονής Χελανδαρίου με αγορές κτημάτων από την περιοχή της Καμενικείας, έχοντας ίσως ως πρόθεση να τις παραχωρήσει στη μονή του Αγίου Νικολάου για καλλιέργεια, έτσι ώστε να ενισχύσει τα οικονομικά της μονής. Για το λόγο αυτό το Μάιο του 1323 το Χελανδάρι αγοράζει από το Φίλιππο Φιλιπποπολίτη, τη γυναίκα του Ευφροσύνη και τα δυο τους παιδιά εβδομήντα στρέμματα από αγροτεμάχια που είχαν αποκτήσει από κληρονομιά, από αγορές ή ανταλλαγές. Η αξία τους υπολογίστηκε σε εβδομήντα ουγγιές δουκάτα, που παραδόθηκαν παρουσία του μοναχού Μακάριου Πελαργού, του ιερέα Ξένου Φαλακρού, του Νικηφόρου Αμαξά, του Θεοδώρου Αμαστρειανού, του Μιχαήλ Σάκοβου και του Βασιλείου Γρηγορά ως μαρτύρων⁵. Το πωλητήριο έγγραφο συντάχτηκε από τον αναγνώστη και ταβουλάριο Θεόδωρο Λαγαριαστή⁶ και ελέγχθηκε από το λογοθέτη και

της οφείλεται στο σχήμα της κάτοψής της, που μοιάζει με σχήμα πλοίου (το χελάνδιον), βλ. Γ. Σωτήριον, Το Αγιονόρος, Εν Αθήναις, α.χ., 30, και η δεύτερη δέχεται ότι ονομάστηκε έτσι από κάποιον ιδρυτή Χελανδάριο, βλ. Κ. Αμάντον, Πόθεν το όνομα της μονής Χελανδαρίου; «Ελληνικά» 3 (1930) 535.

1. Βλ. PLP, 10393.

2. H A. Laiou - Thomas, Peasant Society in the Late Byzantine Empire, Princeton/New Jersey 1977, παράρτ. I, δέχεται το «Σεβαστός» ως κύριο όνομα.

3. Πρόεδρος πολιτικού κοσμικού δικαστηρίου που περιλάμβανε τρεις δικαστές, βλ. O. Tafali, Thessalonique au quatorzième siècle, Paris 1913, 61-62.

4. Βλ. A Chil. Gr., 83, 15-16.

5. Βλ. A Chil. Gr., 89.

6. Βλ. A Chil. Gr., 93, 26· 98, 22· 99, 28· 105, 38· 107, 25· 108, 28· 109, 97· 110, 29·

πριμικήριο των ταβουλαρίων Θεόδωρο Καλυγόπουλο¹.

Τις αγορές αυτές ακολούθησαν και άλλες στην περιοχή της Καμενικείας. Το 1323-26 ο Ιωάννης Μελικής και η σύζυγός του Θεοδώρα πούλησαν ένα αμπέλι² που είχαν κληρονομήσει από τον πάροικο Βορίλα³ παρισταμένου του Ιωάννη Γαλατινού. Οι παραπάνω πωλήσεις ίσως είχαν ως κίνητρο την αδυναμία των ιδιοκτητών τους να καταβάλουν τους φόρους ή ακόμη ίσως επιδίωκαν με την τμηματική τους πώληση να εξασφαλίσουν μέσα καλλιέργειας για τα υπόλοιπα κτήματά τους⁴.

Η μονή ως μετόχι της σερβικής μονής Χελανδαρίου

Τον Οκτώβριο του 1323 ο iερομόναχος Καλλίνικος, επειδή ήταν σε προχωρημένη ηλικία και φοβόταν «εἰ συμβῇ τῆς ζωῆς τέλος ἀωρον μὴ περὶ τῆς τοιαύτης μονῆς ὡς δέον προβούλευσαμένῳ, ἀνάγκη κινδυνεῦσαι ταύτην περὶ τὴν τῶν δεόντων οἰκονομίαν, μὴ ἐπ’ ἀσφαλοῦς τῆς πέτρας ἔρηρεισμένην ὡς εἴρηται», κληροδοτεί με ιδιωτικό ἔγγραφο⁵, που υπογράφει ιδιόχειρα, τη μονή με δλες τις κτήσεις της στη σερβική μονή Χελανδαρίου⁶, γιατί «αὐτὴν ταύτην τὴν ἑράν μονὴν ἀρμοδίαν είναι κρίνας,

1. Συναντούμε παράλληλα και τους δυο τύπους, Καλιγόπουλο ή Καληγόπουλο, βλ. P. Lemerle, *Actes de Kutlumus*, Paris 1945, 7, και PLP, 10336.

2. Βλ. A Chil. Gr., 109, 40-44.

3. Με το ίδιο όνομα αναφέρεται και ο έμπιστος υπουργός του Νικηφόρου Βοτανιάτη· οι ερευνητές στηρίζομενοι στο Νικηφόρο Βρυέννιο, που τον αποκαλεί «ἄνδρα εἰτε Σκύθην, εἰτε Μυσόν», του απονέμουν σκυθική (Πατζινάκος) ή μυσική (Βούλγαρος) καταγωγή, βλ. C. Neumann, *Über zwei unerklärte Völkernamen in der byzantinischen Armee*, BZ 3 (1894) 383, και G. Moga vcsik, *Byzantinoturcica II*, Berlin 1958, 95-96. Πιθανότερα όμως η καταγωγή του είναι θρακική, αφού σε ενεπίγραφο βωμό του 139 μ.Χ., που βρίσκεται στην Αρχαιολογική Συλλογή στις Σέρρες (με αριθμ. Λ 54) και στην οποία αναγράφονται εβδομήντα δύο κύρια ονόματα μυστών, διαβάζουμε, ανάμεσα στα άλλα τα θρακικά εκρωματισμένα ονόματα, τα ονόματα του Διοσκουρίδη Βουρείλα (8ος στίχος) και του Ιουλιανού Βουρείλα (11ος στίχος). Το ίδιο εξάλλου όνομα έφερε και Βούλγαρος τσάρος, βλ. Γεωργίου Ακρόπολιτον, *Χρονική συγγραφή*, έκδ. A. Heisenberg, Leipzig 1903, 33, 2. Είναι επίσης αρκετά συνηθισμένο την ίδια εποχή και στην περιοχή του Ραδολίβους Σερρών, ακόμη και ως θηλυκό (Βοριλία), βλ. PLP, 2982, 2984, 2985, 2986, 2987.

4. Βλ. A. Laiou - Thomadaakis, θ.π., 184.

5. Βλ. A Chil. Gr., 94, 19-22. Το έγγραφο φέρει τη βεβαιωτική υπογραφή του σκευοφύλακα και ταβουλάριου Δημητρίου Διαβασημέρη.

6. Η δωρεά μοναστηριών σε μεγάλες μονές, που ονομαζόταν «ἐπίδοσις» (αυτοπροαιρετή προσφορά), είχε ως άμεσο αποτέλεσμα τη διοικητική εξάρτηση του μοναστηριού. Από αυτά τα μοναστήρια απουσίαζε συνήθως ο ηγούμενος, βλ. I. Μοντζούρη, θ.π., 17. Στη μονή αυτή εξάλλου ο Καλλίνικος έτρεφε μεγάλη συμπάθεια, αφού είχε ζήσει εκεί ως μοναχός αρκετά χρόνια.

τὴν εἰρημένην κατ' ἐμὲ μονὴν ἀναδέξασθαι, ἵκανῶς ἔχουσα καὶ πράγμασι καὶ χερσὶ ταύτης ἀναλαμβάνεσθαι»¹. Με τη διαθήκη του αυτή ο Καλλίνικος αμφισβητεί κάπως το κύρος της προηγούμενης (κατά το Σεπτέμβριο του 1321) επικυρώσης της δωρεάς από τον Ανδρόνικο Γ'².

Το Σεπτέμβριο του 1327, αμέσως μετά το θάνατο του Καλλίνικου, ο γηγούμενος της σερβικής μονής του 'Αθω iερομόναχος Γερβάσιος³ ζήτησε από τον Ανδρόνικο Β' να αναγνωρίσει και αυτός την παραχώρηση της μονής, η οποία περνά στην κηδεμονία της μεγάλης μονής και γίνεται ένα από τα μετόχια της.

Από την έλλειψη ηγουμένου στη μονή και από την αδιαφορία των οικονόμων⁴ Σέρβων μοναχών που στέλνονταν κατά καιρούς και οι οποίοι αμελούσαν να πληροφορηθούν με ακρίβεια για τις ιδιοκτησίες και τις προσδόους της μονής, ώστε να παίρνουν και τη νόμιμη εισφορά, οι γείτονές της εκμεταλλεύομενοι «τὰς δυσχερείας καιρῶν και πραγμάτων»⁵ καταπατούσαν τα χωράφια της μονής και τα καλλιεργούσαν ανενόχλητοι. Ορισμένοι μάλιστα πρόβαλαν και την αξίωση της χρησικτησίας, αφού ήταν στην κατοχή τους πολλά χρόνια.

Ο γηγούμενος της πάτρωνας μονής μετά από όλα αυτά αναγκάστηκε το Νοέμβριο του 1360 να αποταθεί στον ομόφυλο μητροπολίτη Σερρών Ιάκωβο⁶, που ήταν προσωπικός φίλος του Στεφάνου Dušan, για να ενδια-

1. Bλ. A C h i l. G r., 94, 33-35.

2. Bλ. A C h i l. G r., 75.

3. Σέρβος και αυτός στην καταγωγή ζεκίνησε ως γραμματέας της μονής το 1312 για να αναλάβει την ηγούμενία της από το 1317 μέχρι το 1335/36. Ανέπτυξε αγαθές σχέσεις με τους δυο Παλαιολόγους, καθώς και με τους Σέρβους ηγεμόνες επανέζανοντας έτσι τις κτήσεις της μονής του, βλ. V. M o s i n - M. P u r k o v i c ē, δ.π., 38-58, και PLP, 3792.

4. Η «οἰκονομία», «έφορεία» και επιτήρηση ήταν ανάμεσα στις υποχρεώσεις του μοναχού που ασκούσε τον έλεγχο της μονής, βλ. I. M o u t c o u r e, δ.π., 96. Το Χελανδάρι συνήθιζε να ορίζει στα μετόχια του αντιπροσώπους μοναχούς για επιτήρηση. Έτσι, για το μετόχι του μέσα στο κάστρο της Ζίκνης τοποθετήθηκε ως οικονόμος ο Βενιαμίν, βλ. A C h i l. G r., 141, 7· 142, 11, 45· 143, 17, 46, 55.

5. Bλ. A C h i l. G r., 146, 15.

6. Ο μητροπολίτης Ιάκωβος, για τον οποίο ο πηγές κάνουν μνεία ανάμεσα στα έτη 1348-1365, ήταν ένα πρόσωπο πολύ σεβαστό. Από παλιά βρισκόταν κάτω από την προστασία του Dušan. Αυτός εξάλλου, όταν ίδρυσε τη μονή των Αγίων Αρχαγγέλων στο Prizren, τον τοποθέτησε ως πρώτο ηγούμενό της (1343-1348), βλ. G. S oulis, Notes on the History of the City of Serres under the Serbs (1345-1371), «Αφιέρωμα στη μνήμη του M. Τριανταφυλλίδη», Θεσσαλονίκη 1960, 375. Επιπλέον, M. Harisiadis, Les miniatures de tetraevangile du métropolite Jacob de Serrès, «Actes du XIIe Congrès International d'Études byzantines» (Ochride 1961), tom. III, Beograd 1964, 124. S. Stanojević, Serskij mitropolit Jakov, «Annales de l'Institut Kondakov» 10 (Prague 1938)

φερθεί για την αποκατάσταση των ιδιοκτησιών του μετοχίου της. Ο Ιάκωβος συγκρότησε αμέσως τοπικό καθολικό δικαστήριο, σύμφωνα με τη συνήθεια της εποχής¹, με πρόεδρο τον ίδιο και μέλη του δυο Ἐλληνες λαϊκούς ἀρχοντες², το μεγάλο παππία Δούκα Νέστογγο³ και τον Κομνηνό Ευδαιμονοϊωάννη⁴, καθώς και τρία μέλη από το ιερατείο της μητρόπολης, τον οικονόμο της Μανουήλ Κουβαρά⁵, το σακελάριο ιερέα Ιωάννη Μοδηνό⁶ και το χαρτοφύλακα ιερέα Γεώργιο Τρι[βούνη]⁷.

95-98. PLP, 7904.

1. Το δικονομικό σύστημα της εποχής των Παλαιολόγων χαρακτηρίζεται από τη συμμετοχή του κλήρου στην απονομή της δικαιοσύνης κοντά στους λαϊκούς ἀρχοντες. Εκτός από τους «καθολικούς κριτάς τῶν Ρωμαίων» στην Κωνσταντινούπολη, λειτουργησαν παράλληλα και τοπικά καθολικά δικαστήρια στις μεγάλες πόλεις, όπως στις Σέρρες στα χρόνια της σερβοκρατίας, βλ. L. Petit, *La réforme judiciaire d'Andronic Paléologue*, «Échos d'Orient» 9 (1906) 135. P. Lemire, *Recherches sur les institutions judiciaires à l'époque des Paléologues*, I: *Le tribunal imperial*, «Mélanges H. Grégoire» 1 (1949) 369-84. G. Ostrogorsky, ὁ.π., 197-98.

2. Μέλη αυτών των δικαστηρίων, εκτός από τους κληρικούς, υπήρξαν Ἐλληνες κοινοτικοί ἀρχοντες, «αἱ κεφαλαί», που ἐφεραν τον τίτλο του «καθολικοῦ κριτοῦ», ιδιαίτερα κατά τα ἑτα 1365/66, βλ. A. V. Solovjev, *Grecskie arhonty v serbskom carstинove XIV veka*, «Byzantinoslavica» 2 (1930) 285-86. P. Lemire, *Philippes et la Macédoine Orientale à l'époque chrétienne et byzantine*, Paris 1945, 203, σημ. 4. Ως πρώτη «κεφαλή» στις Σέρρες αναφέρεται ο Ἐλληνας Μιχαὴλ Αβραμπάκης (1346), βλ. G. Soulis, ὁ.π., 374, και A. Solovjev - V. A. Mošin, *Grčke povelje srpskih vladara*, London 1974, X, 3.

3. Ήταν ἐμπιστό πρόσωπο του Dušan, που το 1354 είχε σταλεί ως μέλος πρεσβείας προς τον πάπα της Avignon, βλ. A. V. Solovjev, ὁ.π., 282, και G. Soulis, ὁ.π., 374. Για τη μεγάλη αυτή οικογένεια των Νεστόγγων ἡ Νεστέγγων η παλιότερη μνεία που έχουμε είναι από τον 11ο αιώνα, βλ. R. Guillard, *Études de titulature byzantine: Les titres auliques réservés aux euniques*, «Revue des Études byzantines» 14 (1956) 140.

4. Βλ. A. V. Solovjev, ὁ.π., 283, και G. Ostrogorški, *Serska oblast posle Dušanove smrti*, Beograd 1965, 14, σημ. 56, 87-93. Τον Αύγουστο του 1365 υπογράφει ως «καθολικός κριτής» σε ἔγγραφο της μονής Εσφιγμένου, βλ. P. Lemire, *Actes d'Esphigménou*, VV 13 (1907), παράρτημα 18, και την επόμενη χρονιά με την ίδια ιδότητα σε ἔγγραφο της μονής Χελανδαρίου, βλ. A Chil. Gr., 151. Γιος του ίσως ήταν ο Νικόλαος Ευδαιμονοϊωάννης (PLP, 6223), συμπέθερος του Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου, που είναι γνωστός από αφιερωματική επιγραφή πάνω σε ένα κέντημα που χρονολογείται το 1407, βλ. G. Milliet, *Broderies religieuses de style byzantin*, Paris 1947, 90.

5. Για το διάκονο Μανουὴλ Κουβαρά, οικονόμο της μητρόπολης από το 1323, βλ. A Chil. Gr., 93, 29· 98, 25· 99, 30· 105, 41· 107, 28· 108, 31· 109, 99· 140, 68· 146, 79, και A. Guillou, ὁ.π., 34, 59.

6. Σακελάριος της μητρόπολης από το 1339, βλ. P. Lemire, *Actes de Kutlumus*, Paris 1945, 21, 28. A Chil. Gr., 140, 64-65. A. Guillou, ὁ.π., 34, 57.

7. Το όνομά του είναι αποτυμημένο και τις δύο φορές που αναφέρεται, βλ. A Chil. Gr., 140, 66· 146, 83. Η αποκατάστασή του έγινε σύμφωνα με το L. Petit.

Το δικαστήριο αυτό εξέτασε τα αμφισβητούμενα χωράφια, που είχαν καταπατήσει οι συνορίτες της μονής, με βάση παλιότερο κτηματόγραφο σιγίλιο που προσκόμισαν οι μοναχοί, ανατρέχοντας μερικές φορές σε προφορικές μαρτυρίες και υποδείξεις των ομόρων τους. Στην προσπάθεια αυτή διαπιστώθηκε πως ο Δούκας Κορέσης¹ είχε υπεξαιρέσει χωράφια, για τα οποία ισχυρίστηκε ότι είχε αγοράσει. Ο Μορφηνός οικειοποιήθηκε δυόμισι στρέμματα και ο Γεωργιλάς² δέκα, που, όπως φαινόταν στο κτηματολόγιο των μοναχών, προέρχονταν από δωρεά του Λαιδόνη και του μοναχού Ιωαννίτζη. Σε άλλα στρέμματα πρόβαλαν αξίωση κατοχής ο Μανουήλ, γιος του Τραγουδιστού, ο Ζομβάτος, ο Πλεξειδάς, ο γαμπρός του Μαυρίκιος και ο γιός του, ο Αρμένιος, ακόμη και κάποια γυναίκα, η Πλατηνή, καθώς και ο πριμικήριος Παραϊωάννης. Εκτός από τους παραπάνω κοσμικούς, χωράφια της μονής κατείχαν επίσης οι κτήτορες της μονής του Ταξιάρχη Μιχαήλ των 'Ανω Δυνάμεων³ και ακόμη από το αρχιερατείο ο μέγας σακελάριος.

Μετά την αποκατάσταση των παραπάνω χωραφιών και την απόδοσή τους στη δικαιούχο μονή, το δικαστήριο όρισε πως θα γινόταν παρόμοια τακτοποίηση για χάρη της μονής, σε περίπτωση που εμφανίζονταν στο μέλλον και άλλες μαρτυρίες ή υποδείξεις για ιδιοποίηση της μοναστηριακής γης.

To ενδιαφέρον των Σέρβων ηγεμόνων για τη μονή

Η τελευταία μνεία για τη μονή γίνεται στα τέλη του 1360⁴. Μπορούμε όμως να είμαστε βέβαιοι πως η μονή επέζησε σε όλη τη διάρκεια της σερβοκρατίας, αφού ως μετόχι της μεγάλης του 'Αθω σερβικής μονής βρισκόταν κάτω από την προστασία των Σέρβων ηγεμόνων.

Το πατρικό ενδιαφέρον του Στεφάνου Dušan για τη μονή Χελανδαρίου εκδηλώθηκε με την προσπάθειά του να σταθεροποιήσει τις ιδιοκτησίες της. Έτσι, τον Ιούλιο του 1351 μεσολαβεί στον Ιωάννη Ε' Παλαιολόγο, για να πετύχει την εγκυρότητα των κτήσεών της. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας, λαμβάνοντας υπόψη του τα προηγούμενα παραχωρητικά χρυσόβουλα των προγόνων του, επανεγκρίνει μαζί με όλες τις ιδιοκτησίες της «καὶ περὶ τὸ κάστρον Σερρῶν, ἔτερον μονύδριον εἰς ὄνομα τιμώ-

1. Αναφέρεται ανάμεσα στα έτη 1341-1375, βλ. PLP, 13173, 13177.

2. Υπήρχε και ομώνυμο χωριό στο Στρυμόνα, βλ. A Chil. Gr., 41, 58, 74· 42, 7· 43, 7· 60, 28· 61, 21· 62, 15, 46· 63, 17, 52· 70, 25· 71, 28· 138, 41· 146, 40.

3. Μετόχι της μονής του Ιωάννου Προδρόμου (1321) στη Ζελίχοβα (σημ. Νέα Ζίχνη) Σερρών, βλ. A. Guillou, ὁ.π., 9, 14-15· 10, 16-19.

4. Βλ. A Chil. Gr., 146.

μενον τοῦ ἐν Ἱεράρχαις παμμάκαρος ἀγίου Νικολάου»¹.

Παρόλο που στην περίοδο της σερβοκρατίας παρατηρήθηκε έντονη διείσδυση Σέρβων ιερωμένων στο 'Αγιο Όρος και στο Πρωτάτο προήδρευαν οι «Σερβοπρώτοι», ωστόσο η εκκλησιαστική πολιτική του Dušan απέναντι στον ελληνικό κλήρο υπήρξε γενικά μετριοπαθής. Στην προσπάθειά του να κερδίσει ο Σέρβος κατακτητής την επιδοκιμασία του ανώτατου ιερατείου και των μονών του Αγίου Όρους για την ευλογία του νέου του τίτλου² στους νέους υπόδουλούς του αναγνώρισε τα παλιά προνόμια, αύξησε αφειδώς τις δωρεές του και όρισε 'Ελληνες μητροπολίτες να επισκοπεύουν τις περισσότερες μακεδονικές πόλεις³.

Αξίζει ακόμη να υπογραμμίσουμε τις κεκαλυμμένες υποχωρήσεις του απέναντι στην πολιτική ηγεσία των πόλεων που κατέλαβε. Στη διοικηση και στα δικαστήρια του σερβικού κράτους των Σερρών επικράτησε η ελληνική γλώσσα, γεγονός που σημαίνει ότι οι υπάλληλοι σε αυτές τις υπηρεσίες ήταν 'Ελληνες, κυρίως τοπικοί κοινοτικοί άρχοντες⁴.

Μετά το θάνατο του Dušan (20 Δεκεμβρίου 1355), το έργο του συζύγου της συνέχισε η αυτοκράτειρα Ελένη, που ενδεδυμένη το μοναχικό ράσο (1359/60) δεν έπαψε να συμμετέχει ενεργά στην πολιτική διακυβέρνηση της πόλης και να ασκεί μεγάλη επιρροή⁵, περιστοιχιζόμενη από Σέρβους και 'Ελληνες ευγενείς «οἱ τε οἰκεῖοι τῇ κραταιᾳ καὶ ἄγιᾳ ἡμῶν κυρίᾳ καὶ δεσποίνῃ,...»⁶.

'Οταν αργότερα οι Σέρρες έγιναν πρωτεύουσα ενός αξιόλογου πριγκιπάτου με κυβερνήτη το δεσπότη Ιωάννη Uglieša, αδελφό του Στεφάνου Uroš, η μονή συνέχισε πιθανώς να δέχεται την εύνοια του Σέρβου δεσπότη. Η κατάσταση δε μεταβλήθηκε και, όταν το Νοέμβριο του 1371 ο Μανουήλ Β' Παλαιολόγος απελευθέρωσε την πόλη των Σερρών από τη σερβική κατοχή. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας δεν επέβαλε ριζικές αλλαγές στην πολιτική και εκκλησιαστική διοίκηση, αφού διατήρησε ακόμη και το αρχιερατείο. 'Ετσι, το 1375 ο Σέρβος μητροπολίτης συνεχίζει να προεδρεύει στο εκκλησιαστικό δικαστήριο και να υπογράφει τα πρακτικά

1. Bλ. A Chil. Gr., 138, 44-46.

2. Bλ. A. S o l o v j e v, Les diplômes grecs de Menoikeon attribués aux souverains Byzantins et Serbes, «Byzantium» 9 (1934) 301 κ.ε.

3. Bλ. A. Β α κ α λ ó π ο ν λ ο ν, Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833, Θεσσαλονίκη 1969, 13.

4. Bλ. A. Β α κ α λ ó π ο ν λ ο ν, ὥ.π., 20.

5. Bλ. N. B é n, Οι κτίσται εν Σέρραις πύργου της αυγούστης Ελένης, VV 20 (1913) 309, και P. L e m e r l e, Philippe..., 203.

6. Bλ. A Chil. Gr., 146, 27-28.

του σε σλαβική γραφή¹.

*Η εκκλησιαστική και δημόσια πολιτική της μονής του Αγίου Νικολάου.
Οι σχέσεις της με το μητροπολίτη Σερρών*

Η μονή κατόρθωσε να αποκτήσει την ανεξαρτησία της από το μητροπολίτη Σερρών τον Ιούνιο του 1321, όταν ο Ανδρόνικος Γ' με πρόσταγμά του αναγνώρισε την ατέλεια της μονής, δηλώνοντας ότι «καὶ οὐδὲν ὑφίσταται τινα καταδυναστείαν καὶ διενόχλησιν παρά τε του ἵερωτάτου μητροπολίτου Σερρῶν...»². Η μητρόπολη περιορίστηκε μόνο στην είσπραξη του «κανονικοῦ δικαίου» και στην αναφορά και μνημόνευση του ονόματος του μητροπολίτη κατά τη θεία λειτουργία³. Λίγους μήνες αργότερα ο Ανδρόνικος Β' για χάρη του Καλλίνικου απαλλάσσει εντελώς τη μονή από τους φόρους προς τη μητρόπολη και το Δημόσιο: «καὶ οὐχ εὑρήσει παρὰ τοῦ μέρους του δημοσίου διενόχλησιν εἰς αὐτὸν χάριν ἀπαιτήσεως καὶ δόσεώς τινος, ...»⁴. Το περιεχόμενο του ίδιου εγγράφου επικυρώνεται τον ίδιο μήνα και από τον Ανδρόνικο Γ'⁵. Το Σεπτέμβριο του 1327 ο Ανδόνικος Β' επαναφέρει την καταβολή φόρου προς τη μητρόπολη και τον καθορίζει σε ένα νόμισμα ετήσια⁶. Αποτρέπει ταυτόχρονα κάθε αυθαιρεσία από την πλευρά της μητρόπολης σε βάρος των ιδιοκτησιών της μονής. Τον Ιούλιο τέλος του 1351 ο Ιωάννης Ε' Παλαιολόγος, ύστερα από μεσολάβηση του Δυσάν, αποδεσμεύει όλες τις κτήσεις της μονής Χελανδαρίου και τα μετόχια της—μαζί και το μονύδριο του Αγίου Νικολάου—από την καταβολή φόρου στο Δημόσιο⁷.

Οι σχέσεις της μονής με τη μητρόπολη υπήρξαν αγαθές, όταν στον αρχιερατικό θρόνο ανέβηκε ο Ιάκωβος (1358). Ο ίδιος εξάλλου, όπως είδαμε, είχε προεδρεύσει το 1360 σε δικαστήριο για την απόδοση των κτημάτων της μονής που είχαν ιδιοποιηθεί ακόμη και από το ιερατείο της μητρόπολης⁸. Σέρβοι υπήρξαν και οι επόμενοι μητροπολίτες, Σάββας (1365/66) και Θεοδόσιος (1371), παρόλο που την υπόλοιπη εκκλησιαστι-

1. Βλ. Α. Βακαλόπουλος, ο.π., 26.

2. Βλ. A Chil. Gr., 64, 24-25.

3. Αυτό τονίζεται κυρίως στις συνοδικές αποφάσεις του 14ου αιώνα και αποσκοπούσε στην ενίσχυση της επισκοπικής εξουσίας και διοικήσης για τον περιορισμό των οικονομικών αυθαιρεσιών σε βάρος των μονών, βλ. I. Μούτζορη, ο.π., 100-101.

4. Βλ. A Chil. Gr., 74, 20-25.

5. Βλ. A Chil. Gr., 75, 17-22.

6. Βλ. A Chil. Gr., 113, 23-24.

7. Βλ. A Chil. Gr., 138.

8. Βλ. A Chil. Gr., 146.

κή ιεραρχία κατείχαν Ἐλληνες, σύμφωνα με την κατάσταση που επικρατούσε πριν από την κατάκτηση του Dušan¹.

Η οικονομική κατάσταση της μονής και οι μύλοι της

Οι πρόσοδοι της μονής προέρχονταν κυρίως από την καλλιέργεια των χωραφιών, των αμπελιών, των περιβολιών και των κήπων της, που βρίσκονταν μέσα στην αγροτική περιοχή της και που είχε αποκτήσει «έξ αγορασίας και ἀπὸ προσενέξεως» ή ακόμη από δωρεές. Η έκταση των κτημάτων της μας είναι άγνωστη.

Η μονή για διάφορους λόγους δε γνώρισε οικονομική ευρωστία. Η ανέχειά της προκάλεσε σταδιακά την παρακμή της. Αυτό εξάλλου αποδεικνύει ο υποκοριστικός τύπος «μονύδριο», με τον οποίο χαρακτηρίζοταν από το έτος 1321. Το Χελανδάρι προσπάθησε να ενισχύσει τη μονή οικονομικά εξαγοράζοντας χωράφια στην περιοχή της Καμενικείας και προσφέροντας ασφαλώς αυτά στο μετόχι της για εκμετάλλευση. Έτσι, το 1323 αγόρασε από ένα μόνο ιδιοκτήτη εβδομήντα στρέμματα² και κοντά σε αυτά αργότερα προστέθηκαν και άλλα³.

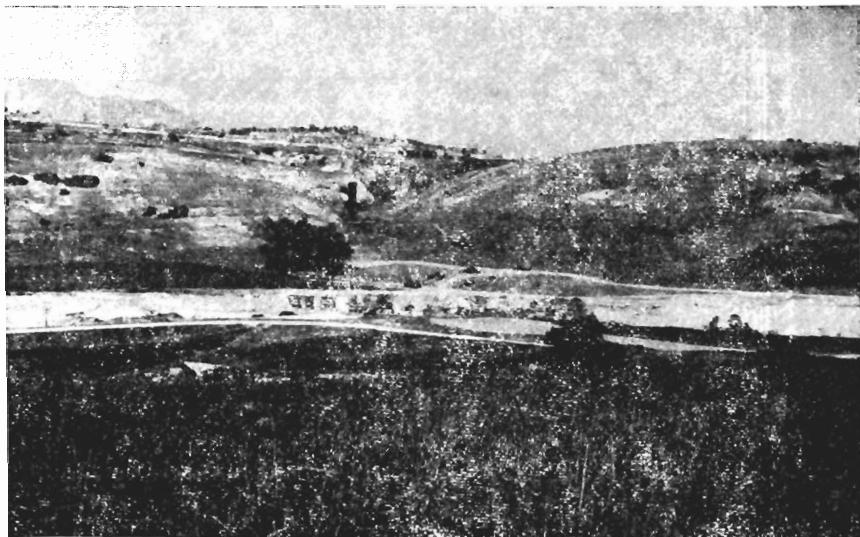
Εξάλλου, στη μονή του Αγίου Νικολάου ανήκαν βοσκοτόπια και τέσσερις υδροκίνητοι μύλοι που έχτισαν οι μοναχοί και που τα ερείπια τους εντοπίσαμε στην ανατολική όχθη του χειμάρρου «Τσάι». Η λειτουργία αυτών των νερόμυλων δεν πρέπει να ήταν σε ετήσια βάση—δεν πρόκειται δηλαδή για «όλοκαιρινούς μυλώνες»—, αφού ο χείμαρρος κατέβαζε νερό ορισμένη μόνο εποχή του χρόνου.

Ο πρώτος νερόμυλος (εικ. 1, 2) βρίσκεται σε απόσταση χιλίων μέτρων βορειοανατολικά από τη μονή, πλάι ακριβώς από το σημερινό στρατιωτικό πεδίο βολής. Το σωζόμενο ύψος του δεν ξεπερνά τα 2,5 μ. και το πάχος του φτάνει το 1,5 μ. Ο δεύτερος (εικ. 3) πέφτει βόρεια από τη μονή και σε απόσταση χιλίων τριακοσίων μέτρων από τον πρώτο (με σωζόμενο μέγιστο ύψος 1,80 μ. και πάχος 1,5 μ.). Τον τρίτο νερόμυλο (εικ. 4) χωρίζει μικρή απόσταση (μόνο εκατό μέτρα) από το δεύτερο (με σωζόμενο μέγιστο ύψος 2,40 μ. και πάχος 1,80 μ.). Τέλος, ο τέταρτος μύλος (εικ. 5), ο πιο απομακρυσμένος (δυο χιλιάδες οκτακόσια μέτρα από τη μονή) απέχει τετρακόσια μέτρα από τον τρίτο και βρίσκεται δίπλα στο σύγχρονο φράγμα (Δ.Ο.Υ. 1937) του χειμάρρου (με σωζόμενο μέγιστο ύψος δυο μέτρα και σωζόμενο πάχος 0,75 μ.).

1. Вл. А. Соловјев, Studije i sud po gradovima Dušanove drzove, «Glasnik Skop. Naucnog Drustva» 7-8 (1930) 15 κ.ε.

2. Вл. А Чил. Гр., 89.

3. Вл. А Чил. Гр., 109, 40-44.



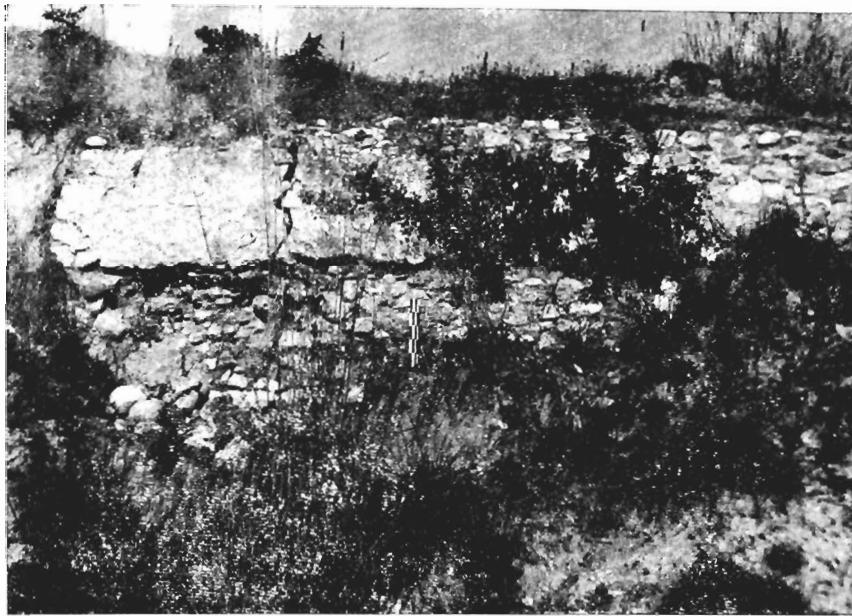
Εικ. 1. Γενική άποψη της θέσης του Ιον νερόμυλου.



Εικ. 2. Λεπτομέρεια από την τοιχοδομία του Ιον νερόμυλου.



Eικ. 3. Ερείπια από το 2ο νερόμυλο.



Eικ. 4. Τμήμα από το νότιο τοίχο των 3ου νερόμυλον.

Η θέση και των τεσσάρων νερόμυλων έχει επιλεγεί έτσι, ώστε να βρίσκονται στα ριζά των παρακείμενων λόφων του χειμάρρου, από την ακρολοφία των οποίων κατέβαιναν ρυάκια που το νερό τους χρησιμοποιούσαν ως κινητήρια δύναμη. Η τοιχοδομία σε όλους είναι κοινή: «αργοί» λίθοι που έχουν περισυλλεγεί από το χείμαρρο δένονται με ισχυρό ασβεστοκονίαμα, αποφεύγοντας εντελώς την πρόσμειξη κεραμιδιών στους αρμούς, τεχνική που μόλις τότε είχε αρχίσει να διαδίδεται πλατιά. Στον τρίτο νερόμυλο, και συγκεκριμένα στην εξωτερική επιφάνεια της τοιχοποιίας του, χρησιμοποιήθηκε επίχρισμα από κονίαμα για την εξομάλυνση των μικρών προεξοχών των ακατέργαστων λίθων (εικ. 4). Όλοι οι παραπάνω νερόμυλοι που σώζονται σε ερειπώδη κατάσταση, δεν μπόρεσαν να αντέξουν στην πορεία του χρόνου, εξαιτίας της διάβρωσης που επέφεραν τα ορμητικά νερά του χειμάρρου.

Oι «προσκαθήμενοι και οι πάροικοι

Τις κτήσεις της μονής καλλιεργούσαν στην αρχή (1304) ορισμένοι ελεύθεροι φτωχοί ξένοι («προσκαθήμενοι»)¹, που είχαν εγκατασταθεί



Eik. 5. Ερείπια τοίχου από τον 4ο νερόμυλο.

1. Σε έγγραφο του Ανδρόνικου Γ' (1332), που αφορά την κοντινή μονή του Ιωάννου Προδρόμου, διαβάζουμε «πάροικοι καὶ προκαθήμενοι». Συνεπώς υπάρχει καθαρή

στην αγροτική περιοχή της, χωρίς να είναι γραμμένοι στους έγγειους φορολογικούς καταλόγους. Με τον καιρό όμως δηλώθηκαν, απέκτησαν οικονομική και νομική εξάρτηση από τη μονή και υπέπεσαν στην τάξη των παροίκων¹. Στα σχετικά έγγραφα αναφέρονται πάντα μαζί με τις κτήσεις της μονής.

Το 1327, μετά την ερήμωση της γης από τον εμφύλιο πόλεμο, ο Ανδρόνικος Β' απάλλαξε τους ακτήμονες αγρότες της μονής, τα «δουλικά ζευγάρια», από τον κεφαλικό φόρο της σιταρκίας, καστροκτισίας, ορικής και του μιτάτου. Διατήρησε μόνο στα «παροικικά ζευγάρια»² το φόρο της σιταρκίας. Στα «ζευγάρια» αυτά —όρος που το 14ο αιώνα κατάντησε μέτρο επιφάνειας της γης— η μονή είχε κληρονομική εξουσία.

Η ακριβής τοποθέτηση της μονής

Ασχοληθήκαμε στην αρχή με το ζήτημα της ίδρυσης της μονής. Με βάση την επίκλησή της την τοποθετήσαμε στις σημερινές συνοικίες των Καμενικίων της πόλης των Σερρών. 'Υστερα από μακρόχρονη έρευνα καταφέραμε να εντοπίσουμε στη νότια πλευρά του «λόφου 121» ή τουρκ. «Μπεσίκ-τεπέ» (λόφος του λίκνου) (εικ. 6) και σε απόσταση τετρακοσίων μέτρων από τη «βασιλική άδο» ερείπια βυζαντινής τοιχοποιίας, που θα πρέπει να αποδοθούν στη μονή που εξετάζουμε.



Εικ. 6. Η νότια πλευρά του λόφου «Μπεσίκ-τεπέ», όπου τοποθετείται η μονή των Αγίων Νικολάου Καμενικαίας.

διάκριση ανάμεσά τους, βλ. Ο. Tafrai, ο.π., 35, σημ. 4.

1. Βλ. Π. Καλλιγά, Μελέται και λόγοι, Εν Αθήναις 1882, 267.

2. Βλ. Achil. Gr., 113, 27-33, και RKOR, 2573.

Το μεγαλύτερο σωζόμενο τμήμα των ερειπίων διατηρείται στη νοτιοανατολική και πιο βατή πλευρά του λόφου και σώζεται σε μήκος 22 μ. και ύψος 1,5 μ. (εικ. 7). Η τοιχοδομία δεν απέχει πολύ από την τεχνική που συνηθιζόταν στους παλαιολόγγειους χρόνους¹. Αποτελείται από αργο-



Eik. 7. Εξέπια βυζαντινής τοιχοποίας από τη μονή, όπως σώζονται σήμερα.



Eik. 8. Λεπτομέρεια από την τοιχοδομία της μονής.

1. Ο ίδιος τρόπος δομής απαντά και σε ορισμένα τμήματα του κάστρου των Σερρών.

λιθοδομή που συνδέεται με ισχυρό ασβεστοκονίαμα και με επάλληλες μονές ή διπλές οριζόντιες ζώνες πλίνθων (διαστ. $0,20 \times 0,28$ μ. και πάχους 0,04 μ.) που απέχουν μεταξύ τους γύρω στα 0,30 μ. στους οριζόντιους αρμούς. Στους κάθετους πάλι αρμούς είναι τοποθετημένα οριζόντια ή κάθετα πλινθία που πλαισιώνουν από ένα σχεδόν λίθο (εικ. 8). Η ελαφρά ακαταστασία των στρώσεων και οι μικρές προεξοχές των λίθων και πλίνθων καλύπτονται με λειασμένο επίχρισμα από ασβεστοκονίαμα που περιέχει τριμμένο κεραμίδι. Προς το ανώτερο τμήμα του φέρει εγχάρακτες διακοσμητικές οριζόντιες μικρές γραμμώσεις σε διπλή σειρά (εικ. 9). Η επιχωμάτωση καλύπτει μεγάλο ύψος από τα ερείπια αυτά.

Στην ίδια μονή θα πρέπει να αποδώσουμε εξάλλου μικρή διαβρωμένη μικρογραφική λιθόγλυπτη εικόνα (διαστ. $0,05 \times 0,04$ μ.) με αποτυπωμένη ανάγλυφη γυναικεία μορφή (της Παναγίας;) που φέρει μαφόριο (εικ. 11) και η οποία βρέθηκε τυχαία, πριν εξήντα περίπου χρόνια, στις δύο πλευρές του παρακείμενου με τη μονή χειμάρρου.

Η ιερότητα ακόμη του λόφου (εικ. 10) διατηρήθηκε και στα μεταγενέστερα χρόνια. Στο χώρο αυτό του λόφου τοποθετείται ο Τούρκος περιηγητής Εβλιά Τσελεμπή το πέτρινο λίκνο του Ιησού, από όπου ανάβλυζε νερό (αγίασμα), κατάλληλο για τη θεραπεία κάθε ασθένειας¹. Εδώ επίσης βρισκόταν και ο τάφος του Εσ-Σεΐχ-Χαζρέτι-Μουσαλλαχετντίν-Σουλτάν, του πιο ξακουστού ανθρώπου στη χώρα σύμφωνα με τον ίδιο περιηγητή².

To πρόβλημα της καταστροφής της μονής

Τελευταία μνεία για τη μονή έχουμε στα 1360. Μετά το έτος αυτό δεν μας είναι γνωστή η τύχη της ούτε οι συνθήκες κάτω από τις οποίες καταστράφηκε. Μπορούμε ωστόσο να υποθέσουμε πως επέζησε τουλάχιστον μέχρι το τέλος της σερβικής κατοχής (1371) ως προστατευόμενη των Σέρβων ηγεμόνων. Μετά την κατάληψη της πόλης των Σερρών από τους Τούρκους στις 19 Σεπτέμβριου του 1383³, ο διοικητής της πόλης και της ευρύτερης περιοχής, ο ξακουστός Γαζή-Εβρενός μπέης, απέφυγε την πολιτική της αδιαλλαξίας απέναντι στους χριστιανούς κατοίκους της.

1. Βλ. N. Μοσχόπουλος, ά.π., 170.

2. Βλ. N. Μοσχόπουλος, ά.π., 177.

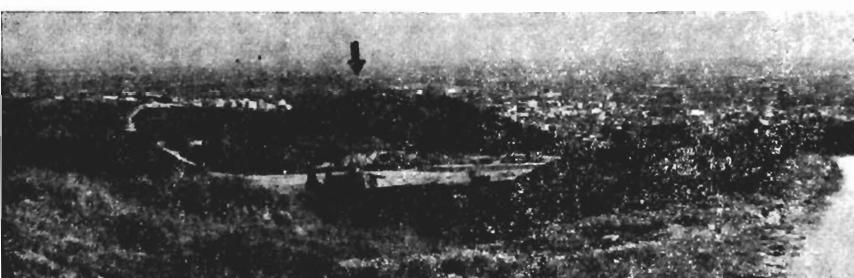
3. Άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν μια προσωρινή κατάληψη το 1372/73 στηριζόμενοι κυρίως σε ένα έγγραφο του Μουράτ Α', με το οποίο υπόσχεται στη μονή του Ιωάννου Προδρόμου την προστασία του, βλ. F. Tae schner - P. Witt e k, Die Vezir-familie der Ğandarlyzâde (14/15 Jah.) und ihre Denmäler, «Islam» 18 (1929) 72, σημ. 1, και G. O stro gorski j, La prise de Serrès par les Turcs, «Byzantion» 35 (1965) 304-308.

Έτσι, αποφεύκτηκαν καταστροφές και μετατροπές χριστιανικών προσευκτήριων οίκων σε τζαμιά¹, όπως έγινε συστηματικά σε άλλες ελληνικές πόλεις. Έχουμε εξάλλου στη διάθεσή μας αρκετά παραδείγματα εύνοιας του κατακτητή απέναντι στις μονές, καθώς και περιπτώσεις συνεργασίας μοναχών με Τούρκους².



Εικ. 9. Εξομάλυνση των στρώσεων του τοίχου με επικάλυψη επιχρύσματος που φέρει διακοσμητικές γραμμώσεις.

Την καταστροφή της μονής πρέπει να αναζητήσουμε πιο πιθανά κατά το 16ο αιώνα και συγκεκριμένα αμέσως μετά τη ναυμαχία της Ναυπάκτου, όταν η πόλη των Σερρών επαναστάτησε με σκοπό να αποτινάξει τον τουρκικό ζυγό. Το κίνημα αυτό όμως καταπνίγηκε στη γέννησή του και οι Τούρκοι εφαρμόζοντας αντίποινα έδειξαν όλη την καταστροφική



Εικ. 10. Η βόρεια πλευρά του λόφου «Μπεσίκ-τεπέ».

1. Ο Π. Παπαγεωργίου, δ.π., 247, κατά την εδώ επίσκεψή του γράφει: «ούδεν μοι ἐπεδείχθη ἐν τῇ πόλει τζιαμίον ἢ τέμενος δὸν πρότερον χριστιανικόν ιερόν».

2. Βλ. Γ. Στογιόγλου, Ή εν Θεσσαλονίκη Πατριαρχική μονή των Βλατάδων, Θεσσαλονίκη 1971, 105, σημ. 1.

τους μανία στους χριστιανικούς ναούς¹. Το μίσος εξάλλου των φανατικών ιεροσπουδαστών (σιφτάδων) είχε εκδηλωθεί έντονα και πριν από ένα χρόνο (27 Ιανουαρίου 1570), όταν, οδηγούμενοι από θρησκευτικό μένος, καταπάτησαν τη μοναστική ασυλία της μονής του Ιωάννου Προδρόμου



*Εικ. 11. Μικρογραφική λιθόγλυπτη εικόνα
από τη μονή των Αγίου Νικολάου(;)*

Σερρών και σκότωσαν μερικούς μοναχούς². Πρωτεργάτες ίσως της καταστροφής της μονής του Αγίου Νικολάου υπήρξαν οι δερβίσηδες του γειτονικού τεκέ του «Κοτζά-Μουσταφά-πασά», που δεν μπορούσαν να ανεχθούν την παρουσία της γειτονικής χριστιανικής μονής. Υπολείμματα από τη μονή φαίνεται πως διατηρούνταν μέχρι το 1630, γιατί ο Εβλιά Τσελεμπή, μιλώντας για τον τάφο επιφανούς Τούρκου σεΐχη στο χώρο που τοποθετήσαμε τη μονή, αναφέρει πως κοντά σε αυτόν υπήρχε κάποιο «μνημείο», που προφανώς πρόκειται για την ίδια τη μονή. Το γεγονός επίσης πως κοντά στη μονή υπήρχε τάφος σεΐχη (ηγούμενου τεκέ) και πως στο χώρο αυτό ανάβλυζε ιερή πηγή, που το νερό της θεωρούνταν θαυματουργό, μπορεί να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα πως η μονή μετατρά-

1. Πληροφορίες για τις καταστροφές αυτές μας μεταδίδει χρονικό σημείωμα αυτής της εποχής: «Τῷ αὐτῷ ἔτει (1571) ἐδιαγούμισαν οἱ Ἀγαρηνοὶ τὴν μητρόπολιν τῶν Σερρῶν καὶ ἐπτὰ ἑκκλησίας, τὴν καὶ σεβασμίαν τοῦ Προδρόμου μονῆν παντελῶς ἡρήμωσαν αὐτήν, καὶ τὰ αὐτῆς προάστεια ἡ μετόχια», βλ. Α. Γουλιόυ, ὁ.π., 193.

2. Βλ. Α. Βακαλόπουλο, ὁ.π., 180-81.

πήκε αργότερα σε τουρκικό τεκέ¹, αφού εκπληρούσε επακριβώς δόλους τους γνωστούς όρους λειτουργίας ενός τεκέ².

Η έκταση των κτήσεων της μονής Χελανδαρίου

Από τη μελέτη της μονής του Αγίου Νικολάου προκύπτουν ορισμένα χρήσιμα συμπεράσματα για την πάτρωνα μονή Χελανδαρίου, που αναφέρονται στην επεκτατική της πολιτική κυρίως, αλλά και στις διπλωματικές της σχέσεις με το Βυζάντιο.

Εκτός από τα χωράφια, τους αμπελώνες, τα δυο μετόχια της Μεταμόρφωσης και του Χριστού, το ησυχαστήριο του Σάββα και ορισμένα κελιά στις Καρυές μέσα στα όρια του Αγίου Όρους, η σερβική μονή είχε στην κατοχή της μετόχια³ στη Χαλκιδική, στη Θεσσαλονίκη, στο Στρυμόνα και στις Σέρρες. Κοντά σε αυτά πρέπει να προστεθούν ολόκληρα χωριά⁴ με τους παροίκους.

Σπουδαία θέση στην κατοχή ιδιοκτησιών της μονής κατείχε η περιοχή των Σερρών και ιδιαίτερα η εύφορη κοιλάδα του Στρυμόνα⁵. Η εκμετάλλευση των παραπάνω πρόσφερε στους μοναχούς ασφαλείς και άφθονες πηγές για ετήσιο εισόδημα. Ο αριθμός των κτήσεων της μονής αυξάνεται ακόμη περισσότερο κατά την εποχή της σερβικής κυριαρχίας, που ξαπλώνονται και σε πόλεις, έξω από τα σύνορα του Βυζαντινού κράτους, όπως στο Prizren, Štip και Strumica. Ένα μεγάλο μέρος από αυτές τις κτή-

1. Για παρόμοια μετατροπή βυζαντινής μονής σε τουρκικό τεκέ, βλ. N. Γιαννόπουλος, Θεσσαλικοί μελέται, ΕΕΒΣ 14 (1938) 436-38.

2. Βλ. B. Δημητρίδη, δ.π., 375-76.

3. Για τα μετόχια της μονής, βλ. R. Gruijić, Topografija Hilandarskih metohija u solunskoj i Strymskoj oblasti od XII-XIV veka, «Zbornik Radova Posvećen J. Cvijiću», Beograd 1924, 517-534, και K. V. Chrostov a, δ.π., 30-53. Για τη συμβολή των μετοχίων στην οικονομία των υστεροβυζαντινών πόλεων, βλ. M. A. Poljakovskaia, Metochi v gorodskom i pri gorodskom chozjajstve pozdnes Vizantii po dannym monastyrskikh actov, Perm 1966.

4. Βλ. G. Ostromorskij, Pour l'histoire de la féodalité byzantine, Bruxelles 1954, 298, και A. Laiou - Thomas dakis, δ.π., πίν. II-2 (αριθ. 27-32).

5. Για την αύξηση των μοναστηριακών κτημάτων στην περιοχή αυτή, καθώς και στη Θεσσαλονίκη, βλ. M. A. Poljakovskaia, Rost monastyrskikh vladeniij v Fessalonike i Serrach u XIV v. kak prozavlenie svoeobrazija posdneviziantskogo goroda, Sverdlovsk 1966. Παρόλο που οι κανόνες του Τυπικού της πρώτης περιόδου της ιστορίας των βυζαντινών μονών του Άθω απαγόρευαν στους μοναχούς να ασκήσουν αγορά ή κατοχή σε ιδιοκτησίες των πόλεων, δεν εμπόδισαν το Χελανδάρι να αποκτήσει σταδιακά διάφορες κτήσεις, αρχικά σε κοντινές πόλεις και αργότερα σε απομακρυσμένες, βλ. B. Fejančić, Domaines des monastères provinciaux byzantins en ville, «Zbornik Radova» 19 (1980) 248.

σεις της μονής συγκροτήθηκε από παλιές πρόνοιες¹.

Η αύξηση όλων αυτών των κτήσεων υπήρξε πολύ σύντομη, γιατί η κυβέρνηση των Παλαιολόγων δεν ήταν σε θέση να προβάλλει αρνήσεις στις απαιτήσεις των Σέρβων μοναχών, που χρησιμοποιήθηκαν σε περιόδους ανάγκης ως μεσολαβητές προς τους ισχυρούς προστάτες τους, και ενδίδοντας στις πιέσεις τους ανέχονταν την επανέγησή τους. Οι αυτοκρατορικές δωρεές ήταν δαψιλείς κυρίως στα κρίσιμα χρόνια της διακυβέρνησής τους². 'Ετσι, οι Χελανδαρίτες μοναχοί, έχοντας την προστασία των Σέρβων ηγεμόνων³, του βυζαντινού αυτοκράτορα⁴, του Πρώτου του 'Αθω⁵ και του επισκόπου της Ιερισσού⁶, δε δίστασαν να διαπράξουν αυθαιρεσίες σε βάρος μονών του Αγίου 'Ορους, και να έρθουν σε ρήξη ακόμη και με την ομόφυλη μονή του Ζωγράφου⁷.

Το ενδιαφέρον των Σέρβων ηγεμόνων εξακολούθησε να υπάρχει έντονο προς τη μονή και μετά την κατάληψη του Αγίου 'Ορους από τους Τούρκους (1380). Το έτος 1392 ο δεσπότης Branković ανέλαβε την υποχρέωση να ξοφλήσει στους Τούρκους τους οφειλόμενους φόρους της μονής⁸.

'Ετσι, οι δωρεές και οι παραχωρήσεις των Σέρβων ηγεμόνων, καθώς και εκείνες του βυζαντινού αυτοκράτορα και των πλούσιων ιδιωτών προς τη μονή Χελανδαρίου ανέβασαν το θρησκευτικό της κύρος σε όλα τα Βαλκάνια. Η μονή, εκμεταλλευόμενη επιδέξια τους βυζαντινοσερβικούς συνασπισμούς, απόχτησε σύντομα δύναμη και πλούτο που την έκαναν ισοδύναμη με τις πιο γνωστές μεγάλες μονές του Βυζαντίου.

ΠΕΤΡΟΣ ΚΩΝ. ΣΑΜΣΑΡΗΣ

1. Βλ. G. O str o g o r s k y, ὁ.π., 141, 352.

2. Οι δωρεές από δύο που ήταν το 1317 προσαυξάνονται σταδιακά για να φτάσουν το 1318 σε τέσσερις, το 1319 σε επτά και το 1321 σε δέκα.

3. Ο ίδιος ο Milutin, στον πανηγυρικό λόγο που εκφώνησε τη μέρα της αναγόρευσής του, γνωστοποίησε δημόσια τις προθέσεις του για τη διαφύλαξη της ανεξαρτησίας της μονής και της προστασίας των ιδιοκτησιών της ακόμη και από τους στενούς συγγενείς του, βλ. A Ch i l. S l., 16. Με τις χρηματικές του ενισχύσεις και τις παραχωρήσεις πολλών κτημάτων στη σερβική και βυζαντινή Μακεδονία ο κράλης πρόσφερε στη μονή, σύμφωνα με το Σέρβο βιογράφο του Δανιήλ, «ὅτι της ἐπρεπε», βλ. A r h i e p i s k o p D a n i l o i d r u g i, Životi kraljeva i archiepiskopa srpsih, έκδ. D.; Daničić, London 1972, 99-101.

4. Βλ. A Ch i l. Gr., 91.

5. Βλ. A Ch i l. Gr., 77, 128.

6. Βλ. A Ch i l. Gr., 88.

7. Βλ. A Ch i l. Gr., 120, και I. D u j č e v, Chilandar et Zographou au Moyen Âge, «Hilandarski Zbornik» 1 (1966) 21-32.

8. Βλ. A Ch i l. S l., 72.

SUMMARY

Petros C. Samsaris, An unknown Byzantine estate (metochi) of the monastery Chilandar in Serres: The Saint Nicholas monastery of Kamenikaia.

This study presents the Byzantine monastery of Saint Nikolas Kamenikaia near Serres, owned by the monk Theodosius Melissenos. The foundation of the monastery is primarily dated from late 13th C; an effort is made to trace its historical evolution with the help of the records of the Chilandar monastery. The contribution of the Slav monk Callinicus, has been of great importance for the re-establishing of the monastery. Thanks to his efforts, the monastery was granted to him by emperor Andronicus II Paleologos (in 1321). Two years later (1323) Callinicus ceded the monastery with all its possession to the Serbian monastery Chilandar of Mt Athos. The monastery, under the protection of the Serbian princes, survived until its destruction approximately in 1571.

The exact site of the monastery could be finally located, identified by the Byzantine ruins (photos 7, 8, 9), found by the author on the hill «Besik-tepe» (photos 6, 10) of the actual district Ano Kamenikia of Serres.